

Paruky, lokny i vši: Nástin historie účesu ve starověkých kulturách

Dějiny kultury by neměly přehlížet péči o vlasy či vousy, jež vypovídá mnohé o starověkých obyvatelích Mezopotámie, Egypta, Řecka, Říma i „Barbarica“

PhDr. et Mgr. MARTIN RYCHLÍK, Ph.D.

Ústav etnologie (oddělení kulturologie), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Celetná 20, Praha 1, 116 42; e-mail: martin.rychlik@ff.cuni.cz

ABSTRACT:

Hair marks a person and its role in society. It defines a person's gender, sexual availability, age or status - at least since Ancient times (Antiquity); as is shown in this study describing history, meanings and types of hairdos in old Mesopotamia, Egyptian Kingdoms, ancient Greece, Crete, Rome or even among non-civilized tribes.

ABSTRAKT:

Vlasy definují jedince a jeho roli ve společnosti. Odkazují k jeho pohlaví, sexuální dostupnosti, věku i statusu - nejméně od starověku, jak jak ukazuje tato studie, jež popisuje dějiny, významy a typy účesů ve staré Mezopotámii, Egyptě, starověkém Řecku, Krétě, v Římě nebo i u tehdejších „barbarských“ kmenů.

„K jaké ti může sloužit zábavě zimostrázový
hustý hřebínek,
jestliže nemáš, paní, na hlavě nic nebo jen pár
vetchých štětinek?“

Marcus Valerius Martialis,
Posměšky a jízlivosti

1.0. ÚVOD A METODOLOGIE

Účesy jsou, ačkoliv se to možná nezdá, nebývalou studnicí poznatků o (téměř) každé společnosti. Mají velkou symbolickou funkci - odlišují pohlaví, ukazují společenský status, koncepty sdílené sexuální atraktivitu, změnu věkových nebo manželských stupňů, ale třeba i ekonomické souvislosti a pravidla té které společnosti (Rychlík 2013b, Rejchrtová 2008, Corson 2005, Synnott 1987, Cooper 1971, Hallpike 1969, Leach 1958, Dolenský 1935 aj.).

Již od nepaměti, jak ukazují archeologické i etnologické záznamy, se lidé o vlasy a vousy starali (Rychlík 2013a, Frazer 1994, Glob 1972 aj.). Kromě praktické stránky vlasových úprav (hygiena, krácení, česání) se s kadeřemi pojily pověry a magicko-náboženské představy, které dokreslují jejich význam pro lidstvo. Není divu, že antropolog George P. Murdock zařadil úpravy tělesného porostu k 67 kulturním univerzáliím čili věcem, jimž se věnovaly všechny známé lidské kultury - a to v čase i v prostoru (Murdock 1945).

Z tohoto důvodu jsem se rozhodl zpracovat globální přehled tohoto fenoménu. Historicko-antropologická analýza, již jsem provedl (Rychlík 2013a), ukázala, že orientačně existují čtyři kategorie funkcí, jež se s vlasy pojí a různé se doplňují: funkce rituálně-

přestupní, sociálně-skupinová, dekorativně-erotická a magicko-náboženská (více Soukup 2013).

Postupně se zaměřuji na období a kulturní areály s cílem vysledovat zákonitosti, významy, typy, dějiny a rozličné společenské souvislosti týkající se vlasů či vousů. Publikovány již byly práce o výjimečně estetických účesech Afriky (Rychlík 2013c: 49-64), o vlasech v asijských kulturách čili v Indii, Číně či Japonsku (Rychlík 2013d: 36-49) nebo o vztahu magické síly mana ke kadeřím v Polynésii a Mikronésii (Rychlík 2013e).

Následující studie je odlišná; není vymezena areálově, nýbrž časově a všimá si péče o vlasy ve vybraných starověkých civilizacích - v Mezopotámii, v Egyptě, na Krétě, u Etrusků, v Řecku a v Římě, ale krátce i za hranicemi civilizovaného světa, tedy u „barbarů“, jako byli Skythové, Thrákové, Gétové, Dákové, Galové, Britové, Germáni nebo Hunové.

Tento text vychází nejen ze studia literatury, ale i z archeologických pramenů a také z uměleckých památek i dobové krásné literatury, aby byly malé „dějiny starověkého účesu“ plastičtější. Nicméně jde - se všemi zřejmými omezeními - stále jen o naznačení tématu, jež by zasloužilo podrobnějšího zpracování. A to nejen v Česku, ale i v zahraničí.

2.0. MEZOPOTÁMIE

Mezopotámie čili Meziríčí je považováno za místo, kde se „zrodila“ civilizace. Nejstarším známým obyvatelstvem v dnešním jižním Iráku byli Sumerové (správněji Šumerové). V první polovině 3. tisíciletí př. n. l. žili vedle sebe Sumerové a Semité, kteří založili nové hlavní město - Akkad. I když akkadští Semité převzali mnoho ze sumerské dědictví, rozvíjeli vlastní tradice. „Lišili se od Sumerů svým oděvem, účesem a muži i úpravou vousů“ (Bič 1990: 48).

Rozdílná móda - bezvousá a vousatá - nedávala archeologům spát. „Většina sumerských soch předvádí muže bezvousé a bezvlasé, tedy zřejmě



Vyobrazení Gilgameše z 8. století př.n.l. na reliéfu z Chorsabádu (dle Cooper 1971: 186).



Nástěnná freska v paláci asyrského místodržícího v Til Barsipu (8. století př.n.l.).

s oholenými hlavami. Tento zvyk je národní pro nejstarší dobu sumerskou. Současně, třeba vzácně se však vyskytnou i mužské sochy s vlasy dlouze nazad sčesanými a s plnovousem - tak například vyobrazen uruuský vládce Lugalzaggisi. Také bohové, hrdina Gilgameš a jeho druh Enkidu, mají dlouhé vlasy a plnovous“ (Neustupný 1946: 158). Čím to? Šlo o dvě skupiny obyvatel, nebo módní trend?

2.1. HISTORICKÉ POZADÍ

Nadvláda Akkadů zatlačovala sumerské zvyky, takže si Semité hlavy neholili a nosili plnovous. Staroakkadské období vystřídala doba amurejského kmene, který se usadil mezi městy Kiš a Akkad. Místu začal říkat báb-ili, což jest Brána boží. Babylón, jak jej nazývali řeční dějepisci, se rozšířil a vytlačil označení Sumer a Akkad. Vznikla dynastie, jejíž šestý představitel Chammurapi (1792-1750 př. n. l.) sestavil nejstarší zákoník. Roku 1594 otřásl slábnoucí babylónskou říší Chetitě. Mocností se stala Asýrie, která v éře 1950-605 př. n. l. dominovala oblasti. V Sumeru, Akkadu, Asýrii i Babylónii vykvetly společnosti, jež si zakládaly na vzhledu obyvatel. Hrobové nálezy dokládají péči, již kadeřím věnovaly ženy. Bývaly pohřbeny se zrcátky či pinzetami, kterých bylo asi užíváno k vytrhávání chloupků.

Mezopotámci spotřebovali dle Glassnera (2004) na mytí vlasů mnoho vody, pak je mazali vonnými oleji. „Důkazy naznačují, že si lidé natáčeli, olejovali, barvili i zdobili vlasy. Pro omývání vlasů a těl mívali bohatší Babylónané koupelny zabudované v domech“ (Sherrow 2006: 261). Koupelně, jež bývala dlážděná a vybavená odpadem, se říkalo bít ramáki/rimki (v menší míře byly objeveny i keramické či kovové vany jako v paláci z Mari, Tell Charíri).

2.2. DRUHY ÚČESŮ A PÉČE O NĚ

Babylónané vyšších tříd nosili složitější účesy. Muži upřednostňovali dlouhé vlasy, někteří je dotvářeli prstenci zhotovenými žhavými kadeřícími železy. Plnější vzhled dodaly paruky. „Ženy preferovaly husté kadeře a používaly paruk s copatými nástavci, aby získaly požadovaný tvar. Bohatší dámy si pozlacovaly vlasy zlatým práškem; méně urozené používaly škrob“ (Sherrow 2006: 261-262).

Pokud muži nosili dlouhé vlasy, svazovali je stuhou nebo poutali páskou kolem čela, aby spadaly přes ramena. Ženy vázaly dlouhé vlasy do uzlu, jindy

pletence „putovaly“ do sítky nebo sáčku z látky. Nejsložitější účesy bývaly aranžovány na temeni. Dle vynikajícího historika účesu Corsona (2005) si Asyřané prameny dělili na polovic, zastrčili je za uši a pak nechávaly spadat na ramena. Svědectví o pozdním vzhledu Asyřanů přinesl z Babylónu Hérodotos: „Vlasy nosí dlouhé a svazují si je páskami“ (Hérodotos 2004: 91, Kniha I:195).

Černá barva byla nejběžnější, tudíž se říkalo Babylónanům přezdívalo „lidé černých hlav“. Pro temnější odstíny se barviva vyráběla z kravské krve i pulců. Červené odstíny dodala henna (Lawsonia inermis), již se užívalo ke zdobení nehtů i kůže. Dámy již také znaly „make-up“ a černily si víčka práškem z leštěnce olověného.

Už v hrobcce královny Šubad, zvané též Puabi, jež spoluvládla Uru, byl nalezen doklad, že vlasům věnovala péči: zlatý hřeben s pěti zuby. Nejstarší hřeben je však ze středourucké Tepe Gaury, z lokality u Mosulu s vrstvami staršími 4500 let. Hrobky obsahují nebožtíky se šperky, ale „vyskytnou se i kostěné hřebeny, zlaté trubičky, brousek, toaletní souprava, pečatítka či nádoby“ (Prosecký et al. 1999: 381).

Již malovaná keramika kultury halafské naznačuje užívání hřebenů (6000-4500 př. n. l.). Hřebeny asi náležely k hygienickým pomůckám žen, neboť dle literárních údajů byl hřeben (s přeslicí, zrcadlem, sponou do vlasů a kelímkem na masť) věcí ženskou. „Odpovídalo by to skutečnosti, že zatímco si muži starověké Mezopotámie zřejmě dost často holili hlavu, ženy si vlas ponechávaly jako jeden z příznačných rysů své společenské role“ (Prosecký et al. 1999: 126). Z Předního východu pocházejí i nejstarší známé nůžky - spojená kovová ostří - stará téměř 4000 let.

2.3. O HOLENÍ A PLNOVOUSECH

Babylónané užívali služeb holičů a lazebníků, jimž se říkalo gallábum, což v sumerštině značí „mocná ruka“. Holiči se věnovali drobným operacím, trhali zuby, holili otrocky a dbali o vzezření kněží. Vojáci nosili krátké bradky. Později, zvláště poté, kdy se ujal vlády asyrský král Sargon II. (721-705 př. n. l.) neboli Šarrukín, se rozmohly plnovousy. Vous byl přistřihován do hranatých brad, běžný lid si nechával tvář holou. Ze 6. století př. n. l. jsou známy i rakve hodnostářů, jejichž víka zdobily obličje se čtvrtmetrovým

KLÍČOVÁ SLOVA:
antropologie, historie, účesy, kadeřnictví, kultura, starověké civilizace, Řím, Řecko, Egypt

KEYWORDS:
Anthropology, History, Hairstyles, Hairdressing, Culture, Ancient civilizations, Rome, Greece, Egypt

vousem. „Je pravděpodobné, že vladaři používali paruky i umělé plnovousy, obojí je doloženo. Postupně v době akkadské a zejména pak asyrsko-babylónské jsou účesy upravovány stále náročněji, jsou kadeřené, a také vousy vytvářejí stupňovité kadeřené, přímo ornamentální sestavy. Tu je třeba předpokládat, že šlo o paruky i přivazované plnovousy“ (Kybalová 1998: 34).

S plnovousem bývá zobrazován i hrdina eposu o Gilgamešovi. Šlo možná o historickou osobu, která vládla Uruku ve 3. tisíciletí př. n. l. Například v reliéfu z paláce v Dúr-Šarrukénu Gilgameš s podvazovaným vousem rdouší lva. V eposu je popisován jako „ze dvou třetin bůh, z jedné člověk, bohyně Mach dokonalým ho obdařila tělem, bohatým vlasem i vousem. Dokonalý“ (cit. dle Prosecký et al. 2003: 88-89). Zarostlý a „s vlasy jako žena“ byl popsán i jeho souputník Enkidu.

V kolébce zákonodárství, jež zavedla sankce jako stažení z kůže či utěti řádra nezodpovědné kojné, souvisely i vlasy s tresty. „V městech bylo mnoho holičů a kadeřníků, kteří se starali nejen o vlasy a vousy zákazníků, ale věnovali se i kosmetické péči. Mimo to byli úředně pověřováni, aby ostříháním přední poloviny hlavy označili otroky, nebo potupným ostříháním vlasů osoby, které byly k trestu odsouzeny“ (Klíma 1963: 122). Předpisy lze najít mezi rodinnými zákony, kde je syn trestán ostříháním hlavy a prodejem do otroctví, pokud popřel otce nebo matku.

Významnou společenskou roli mívaly velekněžky, takže podle Chammurapiho zákoníku (§127) „neprokázané nařčení, zahrnující i projevy neúcty vůči příslušnici chrámové služby, postiženo veřejným výpraskem a potupným ostříháním“ (Klíma 1979: 281 a 289). Úplně hladce vyholení - na tváři i na lebce - asi bývali zařikávací a exorcisté. Porodním bábám, jimž Sumerové říkali šáb-zu čili „znalá mateřského lůna“, se ve slovnících říká též gallábum (holička), neboť mezi jejich „první úkony patřilo oholení podbřišku nastávající rodičky“ (Klíma 1976:281).

2.4. IZRAELITÉ JIŽ S PEJZY?

Do své pravlasti se po vyvrácení Babylónu roku 539 př. n. l. vraceli Hebrejci, Židé. Účesy byly jednoduché, hlavy se zakrývaly rouškou. „Udržel se typický zvyk u mužů až na naše časy, na spáncích nositi několik dolů visících, kudrnatých kadeří (pejzy)“ (Dolenský et al. 1935/I: 31). Přestože bylo Židům zakázáno holení, v knihách Pentateuchu najdeme zmínky o britvách. „Šalamounovi strážci koní si posypávali vlasy zlatým prachem. Odříznutí vlasů bývalo trestem; a přestože doma bývaly vždy nošeny vousy, v cizích zemích si je holili, aby se podřídili místním zvykům - jako Josef v Egyptě“ (Corson 2005:29-30).

Podle Alexanny Speightové, jež napsala knihu *The Lock of Hair* (1871), si kněží musili každých čtrnáct dní pokrátit vlasy, což se dělo nůžkami, nikoliv břitem. Další národ biblických dob, Moabitě, nosili dle Corsona unikátní sestřih - vyholovali si prý čela a celou přední půlku hlavy, přičemž si vzadu nechali ohon až na ramena.

3.0. STAROVĚKÝ EGYPT

Země na Nilu proslula nejen pyramidami či mumie-mi, ale i kosmetikou a složitými parukami. Znalosti se předávaly od dob Staré říše (asi 2700-2180 př. n. l.), Střední říše (1994-1797 př. n. l.), Nové říše (asi 1543-

1080 př. n. l.) až do ptolemaiovské doby (305-30 př. n. l.). I Egypťané si potrpěli na účesy, o nichž nás zpravují obrazy, keramika, ale i literatura. Texty staré až 4000 let informují o kadeřnické péči: „Obsahují i recepty, jež dokládají, že Egypťané užívali chemických postupů k přípravě vlasových preparátů, včetně léku proti plešatění“ (Sherrow 2006: 111).

3.1. ÚCESY DLE PROFESÍ I VĚKU

Nezvrtné důkazy přinášejí i hrobové nálezy s mumifikovanými těly včetně kadeřnického náčiní: hřebeňů, sponek, mastiček i kovových zrcadel, jež byla známa od Staré říše. K úpravě vlasů užívali Egypťané již od předdynastických dob dřevěné nebo kostěné hřebeny. Bývaly jednostranné i oboustranné, někdy velmi jemné a s dlouhým držadlem.

„Dobře odstraňovaly nečistotu i běžné hnidy vši. Ty objevil M. A. Ruffer u řady mumii a nověji byly nalezeny na vlasech vesetského tkalce Nachta, který byl pitván v roce 1974 v Torontu. Vši byly nebezpečné tím, že mohly být nakazeny mikroorganismy Rickettsia prowazeki, které jsou původcem skvrnitého tyfu“ (Strouhal 1989: 103-104).

Hnidy se našly i u 5000 let starých mumii. Oboustranné hřebeny, jejichž hustých a jemnějších mezer bylo dle osobního sdělení egyptologa Miroslava Bárty z FF UK asi užíváno k rozčesávání mokřých a suchých vlasů, se v arabském Egyptě udržely dodnes.

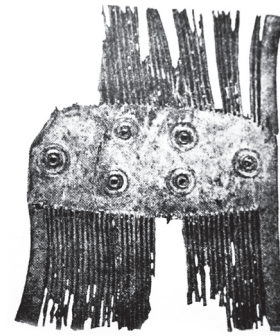
Podle stylu účesu šlo rozeznat věkové stupně, sociální status i povolání. Venkované byli ostříhání nakrátko, a to i ženy (kvůli pohodlnější práci v horku). „Charakteristické účesy mívali úředníci, děti, šestinedělky, plačky nebo příslušníci cizích národů. Kněží měli z důvodů čistoty oholené hlavy. Ke zpevnění účesu se používal včelí vosk“ (Verner, Bareš & Vachala 2007: 482). Provoskované vlasy - navíc propečené žhavým sluncem - pak skvěle držely tvar.

Důležitou přísadou byl olej, nejen kvůli maštění pokožky či zvláchnění vlasů: značil zábavu a luxus. „Během svátků, když procházelo panovníkovo procesí, si všichni lidé polévali „jemným olejem hlavy, své nové účesy“ (Erman 1971: 231). Přestože staří historikové původně soudili, že se Egypťané vždy vyholovali a nosili pak paruky, realita byla jistě pestřejší.

3.2. BARVENÍ A MYTÍ VLASŮ

Nejčastější barvou vlasů byla temně hnědá až černá, dále kaštanová a podle kontroverzní egyptoložky a objevitelky údajně „královny Nefertiti“ v hrobce KV35 Joanne Fletcherové, jež se ve své dizertaci přímo zabývala egyptskými vlasy, se nosila i (umělá) blond. K takovému odstínu mohl, jak tvrdil v 1. století Pedanius Dioskuridés, sloužit vlašovičnick. K barvení do oranžova a červena se užívalo henny (viz mumie Henu-mehejet z 18. dynastie nebo větvička henny z hrobky v Haváře z Ptolemaiovské éry). Černilo se indigem i tukem černých hadů a krví černého dobytka svařené v oleji: „V těchto návodech hrála dozajista roli víra v domnělý přerod černé býčí hrůvy v tmavé lidské vlasy“ (Erman 1971: 232). Temné kadeře měl vrátit i obsah havraních vajec. Například stařícký faraon Ramesse II. (asi 1279-1212 př. n. l.), jenž měl 52 synů a vládl 67 let, si tak kryl šediny.

„Asi po roce 1150 př. n. l. začali lidé nosit i jasnější odstíny, včetně sytě rudé, zelené a modré“ (Sherrow 2006: 113). Někdy byly vlasy barveny po smrti - mumifikační mastí jsou nažlucené bílé



Starověký hřebeň z asijské lokality Mohendžo-Daro starý asi 4000 let (dle Bedřicha Hrozného).



Jedno z nejstarších vyobrazení kadeřníků při práci, egyptská soška z doby 2000 až 1800 př.n.l. (reprofoto Cooper 1971: 152).



Královna Kavit při ranní toaletě, sarkofág z Dér el-Bahří (dle Strouhala 1989: 104).

kadeře devadesátiletého Ramesse II. anebo mumie Thutmose IV. „má vlasy obarveny hennou“, přičemž oba jmenovaní měli též propíchnuté ušní lalůčky (Hawass & Janot 2009: 110).

Není jisté, jakým „šampónem“ si Egypťané myli vlasy. Vlasové oleje se vyráběly z mandlí, oliv, sesamu nebo palem, jeden druh čistidla byl z citrusové šťávy; kněžský stav si holé hlavy, svůj znak, nablýskával olejem.

Hérodotos, jenž patrně Egypt v 5. století př. n. l. sám navštívil, přesto bývá jako spolehlivý zdroj zpochybňován, uvedl: „Jinde nosí kněží dlouhé vlasy, v Egyptě však si je holí. U jiných lidí bývá obyčejem, že si v zármutku ostříhají hlavy ti, jichž se věc nejvíce týká, Egypťané si však po úmrtí blízkých nechávají vlas i vousy růst, ač se předtím holili“ (Hérodotos 2004: 112, kniha II: 36). Smrti zasažení příbuzní (a také plačky) si vlasy teatrálně vytrhávali.

Dva další zvyky, jež „Otec dějepisu“ popsal, jsou kuriózní. Týkají se vztahu Egypťanů k posvátným zvířatům, o nichž víme, že byla i mumifikována - třeba v Sakkáře. „Zemře-li kočka přirozenou smrtí, tu si obyvatelé ostříhají jenom obočí, pojde-li někde pes, ostříhají si celé tělo i hlavu“ (Hérodotos 2004: 122, kniha II: 66).

Ve prospěch jistých živočichů a jejich „opatrovníků“ museli lidé dávat i příspěvky: „Pomodlí se k bohu, jemuž je zvíře zasvěceno, potom ostříhají svým dětem celou hlavu, nebo polovinu či třetinu, vlasy vyváží na váze stříbrem, a kolik vlasy váží, tolik dají opatrovníci zvířat; ona za to nakrájí ryb a dá je zvířatům jako pokrm“ (Hérodotos 2004: 122, kniha II: 65).

3.3. ŽENSKÉ ÚCESY V EGYPTĚ

Základní ženskou úpravou bylo zastržení hladkého, přiléhajícího účesu; jen někdy se objevuje zvlnění nebo splyňující kadeř. Běžná bývala ofna, dámy mívaly delší vlasy než muži. Docházelo i k rozdělení pramenů na tři části: dva padaly na prsa, jeden na záda. Jednou z nejstarších úprav bylo spletení vlasů do tenoučkůch, provázkových copánků po celé hlavě. O tomto copánkování se lze dočíst už v mýtu o Eset a Usirovi; bohyně Eset, tato dárná a ochránkyně života, učila plést copánky služky královny z Byblu.

„Už v době Střední říše si ženy vyholovaly vlasy, zejména na čele, aby si opticky zvětšily tvář - je to tedy předzvěst módy, s níž se znovu setkáme v Evropě na konci 15. století. Vznikaly i účesy

asymetrické, s vlasy částečně vyholenými, částečně dlouhými, volně spuštěnými nebo spletanými v copy. Takový účes užívaly často tanečnice, které si na část vlasů, spletenou do copu, přivazovaly destičku nebo kouli, bambuli, která se při tanci pohybovala“ (Kybalová 1998: 59-60).

Ve Střední říši se objevila novinka - volutový účes. „Ten napodoboval úpravu vlasů bohyně Hathory. Vlasy sčesané do dvou dlouhých copů, zakončených třásněmi. V amarnském období se nakrátko vrátila móda kratších prostších paruk, které nosila i královna“ (Strouhal 1989: 102). Paruka bývala nepostradatelnou a ženy ji mívaly pohotově připravenou ve zvláštní skříňce. Rafinovaná móda převládla v době 18. a 19. dynastie, kdy zahrnovala i svůdné účesy - mladá dívka z Théb je zobrazena s dlouhými kadeřemi, avšak s temenem vyholeným!

Éra 18. dynastie nabídla rozmanité účesy - dlouhé, krátké, stočené, kadeřené i zaplétané - ovšem již o dvě dynastie později se ženská móda vrátila k obyčejnějším stylům. Ojedinelým nálezem je malba Iruenefera (Irejnefera) s manželkou z Dér el-Mediny, kde „obě postavy mají bílé paruky; buď starší lidé bílé paruky nosili, nebo jde jen o záměr malíře naznačit, že šlo o staré lidi“ (Kybalová 1998: 60).

3.4. MUŽSKÉ ÚCESY V EGYPTĚ

V rané době byl u mužů běžný strohý účes - zastřížený nad rameny. Ve Staré říši nosili pánové kratší sestřih, paruky mívaly pěšinku. Účes se stával objemnějším, prodlužoval se, lokny se spletaly do copánků. Muži chodili ve všech dobách nejraději krátce ostříhaní.

„Vlasy si česali tak, aby hladce a těsně přiléhaly k hlavě a uši zůstaly volné. Prostí lidé nosili výhradně tento účes, dokud jim nezačaly vlasy padat. V těch případech vidíme na zobrazeních různě pokročilý stupeň pleše“ (Strouhal 1989: 100). Dle Strouhala byl běžný i jiný účes - s nakadeřenými krátkými vlasy, jež zakryly uši a v oblouku spadaly od spánků k týlu. Tak bývají zobrazováni velmoži před obětními stolkami a osoby účastníci se zádušních kultů, tudíž je možné, že šlo o „sváteční“ úpravu. Dělníci jsou na výjevech zobrazováni i holohlaví.

Specifickým druhem účesu byla tzv. Horova lokna neboli dětská kadeř dle příkladu boha Hóra. Vlasy byly na jedné skrání spletené do cůpku, zatímco ostatní zůstaly krátké, vyholené. Účes souvisel s iniciací dospívajících hochů. „Tehdy jim byla

► lokna odštířena. Na vyobrazeních se s tímto typem setkáváme u synů faraonů, ale nosili je i chlápci a dívky mimo královskou rodinu“ (Kybalová 1998: 60-61).

Podle egyptologa Ermana (1894) se lokna nosila na pravé straně: „Nemohu uvést, zda-li ji nosily všechny děti jistého věku nebo byla nošena pro odlišení dědice, k čemuž nás mohou vybízeti některé obrazy ze Staré říše. Je nejisto, jak dlouho byla nošena, v jedné básni ‚královské dítka s loknou‘ je ‚desetiletým hochem‘; na druhou stranu mladý král, Merenrē (6. dynastie), nosil kadeř po celý život a královští synové za Nové říše ji zajisté měli i v pozdním věku“ (Erman 1971: 163-164). I další děti měly zvláštní účesy; dívky v některých věkových stupních nosily stažený culík. Kluci mohli mít vyholenou hlavu krom chomáče uprostřed.

3.5. PARUKY A PŘÍČESKY

Od 4. dynastie (asi 2630-2510 př. n. l.) známe funkci a titul dvorního kadeřníka. Ten pečoval nejen o účes a holení, ale staral se i o výrobu paruk – tudíž byl jakýmsi „arciarukářem“. Měli několik stupňů; parukáři byli známi i jako „strážci diadému“. Umělé účesy byly součástí odění panovníka, členů jeho rodiny i úředníků. Paruka, avšak v nepoměrně horším provedení, byla nejrozšířenější pokrývkou hlavy – nosili ji od 3. tisíciletí př. n. l. i obyčejní lidé, aby se chránili před sluncem. Vojákům sloužily jako „přilby“. Nikdo ale nepředstíral, že jde o pravé kadeře – vlasové doplňky byly příznaným doplňkem a patřily ke slavnosti a hostinám.

Paruky se zhotovovaly z vlasů, ale i různých náhražek jako rostlinných vláken, vlny z černých ovcí či koňských hřív. S vlasy se obchodovalo, jak víme z účetních knih v Káhúnu. Zvláštní nůžkovitý nástroj na kadeření paruk našel William M. Flinders Petrie v Ghurábu z Nové říše; jedno 3500 let staré kadeřátko je označeno jménem Thutmose III.

Představu o práci parukářů dává objev dílny nad chrámem Mentuhotepa v Dér el-Bahrí. Nález polských egyptologů spadá do rozmezí 12. až 18. dynastie (asi 1994-1543 př. n. l.). V plátně byla uschována čtveřice nádob s chomáči vlasů, kadeřemi navlečenými na nitích a také nitěná síť. V papyrovém pouzdře leželo pět kostěných špendlíků, šidlo a zlomky pazourkových noží. „Nejdůležitější částí nálezu je unikátní dřevěný model lidské hlavy, na němž černou barvou nakreslená linie ukazuje ohraničení paruky a další pomocné čáry její hlavní osy. Z kosmetického hlediska jsou nejzajímavější zrnka trnovníku, poskytující oblíbený vonný olej, dále hnědý prášek, asi barvivo na vlasy, a voskovitá substance, zbytek tuhého mýdla“ (Strouhal 1989: 103).

Vlásoka byla zásadní věcí. „Šlo mnohdy o kombinaci copánků, spletených z pravých vlasů, a bohatě zkadeřených přírodních vláken, která tvořila vrchol účesu“ (Kybalová 1998: 57). Archeologové našli mumie jak s krátkými, tak dlouhými vlasy, často měly příčesky a paruky. Třeba kaštanové vlasy královny Meritamen byly propleteny s umělými loknami a vedle ležela náhrada sada čupků. I princezna Hontempet měla v Dér el-Medíně přichystánu „záložní“ paruku a „kněžky bohyně Hathor se někdy vyznačovaly trojitými snopy umělých copů na temeni hlavy“ (Fletcherová 2002: 2-8).

Nálezy z Hierakonpole dosvědčují užívání příčesů nejméně od roku 3400 př. n. l. Z doby kolem

roku 2000 př. n. l. jsou i první nedotčené paruky, z nichž „nejranější pocházejí z hrobky kněžky Amunet. Paruky v dřevěných úložných skříňkách byly objeveny v řadě hrobek z 12. dynastie kolem pohřební lokality el-Lišt a navzdory jejich špatnému stavu vypadají, že byly vyrobeny z lidských vlasů potažených pryskyřičnou směsí“ (ibidem).

Od dob Nové říše představují paruky velkou šíří stylů; mužské byly honosnější. Existují i formy „dvojitých“ paruk, duplexů, jako je tomu na paruce z Théb. Má dvě patra. Horní část tvoří světlé hnědé kudrlinky posazené na stovkách temných copů o délce až 38 centimetrů. Dle dobového ztvárnění lze usuzovat na vývoj paruk od kratších a prostších k bohatě kadeřeným, předlouhým a splývavým.

Pěkným vyobrazením dlouhé je účes dámy z knihy mrtvých paní Cheritwebeset z 21. dynastie, kde „několik pramenů luxusní paruky spadá přes rameno“ (Kischkewitz 1989: list 57). V Pozdní době (725-332 př. n. l.) ztrácely paruky na oblibě, ale jistého oživení se asi dočkaly v římských časech. Byly totiž užitečné. Vypráví se historka, kdy byl matematik Pýthagorás, jenž se v 6. století př. n. l. toulal Egyptem, natolik soužen havětí ve vlasech, že se v rozčilení „ostříhal dohola a nasadil si egyptskou paruku“, staletími osvědčenou (dle Corson 2005: 54).

3.6. UMĚLÉ BRADKY, HOLENÍ A HOLIČI

Plnovous vystřídal na počátku historické doby holení. Zprvu k tomu sloužily kamenné čepelky s rukojetí. „Od Staré říše se ojediněle objevoval úzký knír nebo krátká rovně zastřížená bradka. Král a vyšší hodnostáři používali umělé ceremoniální bradky (rovně zastřížené, dole rozšířené, vlnité), přivazované pomocí pásků za ušima“ (Verner, Bareš & Vachala 2007: 499). Nepravý vous, tato „dlouhá brada“, byl královskou insignií. Dokonce i podobizna mocné královny Maatkare Hatšepsut z 18. dynastie, jež se sama ujala trůnu, je zobrazena s falešným vousem!

„Bradky byly někdy spletané; později se tyto copkaté vousy nahrazovaly kovovými, běžně ze zlata, a nosili je králové“ (Corson 2005: 27). Do vousu se vlétala i zlatá nit, tvrdí Corson. Drobný knírek je znám u prince Rahotepa z Médúnu ze 4. dynastie (cca 2630-2510 př. n. l.). Někdy se pod bradou nosila „štětíčka krátkého vousu“ (Strouhal 1989: 101). Neholená tvář však bývala znamením smutku či nízké pozice ve společnosti a dle plnovousu bylo též možné poznat cizince, barbara. Znárodnění holičů při práci nalezneme na urnách, rakvích i freskách; na scéně z Vesperhetovy hrobky v Šách Abd el-Kurné přistupuje holič k zákazníkům sedícím na třínohých stoličkách pod fíkovníkem, přičemž se ohání břitvou. U nohou má nádobku s vodou. Z Dér el-Bahrí čili z lokality 11. dynastie známe scénu, kdy služebná upravuje jehlicí „královnin“ účes a z téže doby a místa pochází i odlomený reliéf s kadeřnicí držící vlasy se třemi svazky – o dvojitici úlomků, které se z Egypta přes pařížský trh dostaly až do Brooklynského muzea, informuje kurátorka Elizabeth Riefstahlová, podle níž patří oba kusy k sobě, do téhož výjevu.

„Termín ‚kadeřník‘ (doslova ‚vlasotvor‘ nebo ‚vlasoděl‘), jež nesou obě pomocnice, se běžně objevuje od 5. dynastie až do pádu Staré říše, přestože je vždy v mužské formě a obvykle s doplňkem, který určuje nositele titulu ‚královský kadeřník‘ nebo ‚dozorčí kadeřník‘. Na našich střípících jsem nenašla ženské tvary, ačkoliv spřízněné slovo nešet se užívá, spíše zřídka, od dob Střední říše“ (Riefstahl 1956: 10).



Egyptské dámské paruky (kresba Corson 2005: 39).

Na počátku 20. století vydal M. Gauthier-Laurent soubor výjevů s úpravami staroegyptských účesů dam. Známa je i kadeřnická scéna ze sarkofágu Kauity, partnerky Mentuhotepa II. z 11. dynastie, kdy usrkává nápoj a služebná jí zezadu upravuje účes. A z Turinského papyru pochází karikatura špatně oholeného a napůl ostříhaného muže. V Egyptě existovali i bůžci kadeřnictví; jacísi patroni oboru. Bohaté rodiny měli vlastního kadeřníka, chudší se museli spoléhat na služby potulných holičů.

Lépe postavení Egyptané se nejspíše zbavovali i ochlupení. Hérodotos psal: „Pohlavní údy si obřezávají kvůli čistotě, dávají přednost čistotnosti před pěkným vzhledem. Kněží si holí celé tělo každý třetí den, aby na sobě neměli při bohoslužbě žádnou veš ani jinou nečistotu“ (Hérodotos 2004: 113, Kniha II: 37). Dle Sherrowové si museli na důkaz náboženské čistoty vytrhávat obočí i řasy; do chrámu nesměl ani chlup.

„Metody zahrnovaly pemzu, přípravky z cukru, včelího vosku, břitvy a pinzety. Egyptané vyráběli různá depilatoria ze směsi vápence, škrobu a arzenu. Kovové pinzety připomínaly ty dnešní. Nejstarší holič ostří bylo z kamene; poté z mědi a během Střední říše i z tvrzeňého bronzu. Břitvy se podobaly skalpelům“ (Sherrow 2006: 113). Mikroskopické snímky konečků vlasů u mumii prokázaly, že Egyptané měli velmi ostré nástroje už před pěti tisíci lety.

Pro omytí se depilovala i mrtvá těla. Proč?

Napoví starověká povídka O Sinuhetovi: „Depilací Sinuhetova těla došlo k odstranění známek věku, a tudíž lze logicky předpokládat, že mumifikátoři depilovali tělo proto, aby dosáhli jeho mladistvého vzhledu,“ míní expert na mumifikaci Francis Janot (Hawass & Janot 2009: 196). Balzamovači k tomu užívali pinzet.

3.7. S PROVONĚNÝMI KADEŘEMI

K účesům a parukám patřilo také jejich navonění. Užívalo se zvláštních olejčků z květů, pryskyřic i koření, třeba zlomků skořicových větévek. Existovala i jedna zvláštnost, funkční voňavka. „Během hostin Nové říše posazovaly služky vznešeným dáмам na hlavu kužel ze směsi tuku a jiných vonných látek. Teplem kužel tál, prosycoval vlasy a mohl stéci i na obličej a na šaty. Na některých obrázcích to prozrazuje žluté zabarvení části oděvů“ (Strouhal 1989: 104).

Toaletní prostředky si majetní občané uchovávali ve zdobených truhlíčkách, pouzdrech, kam přiřkládali



Detail královny Kavit, 11. dynastie (dle Riefstahlové 1956: příloha XIII).

i hřebeny, pinzety, sponky a různá líčidla. „Líčidlo si krásky nanášely na obočí, řasy a víčka pomocí kamenných, kovových, dřevěných nebo kostěných tyčinek i miniaturních lžiček“ (Strouhal 1989: 108). Užívalo se černého líčidla mesdemet z leštěnce olověného čili galenitu.

Známy byly různé recepty proti vypadávání a řídnutí vlasů: jeden z nich užíval olej ze semen piskavice řecké seno. Expert na staroegyptskou medicínu Hermann Grapow popsal prostředek pro růst vlasů, jenž byl připraven pro královnu Šeš, matku Tetiho z 6. dynastie: „Končetina fenky chrta, pecka datle, oslí kopyto; (vše) je řádně uvařeno v oleji v hrnci džadža a je tím hojně mazáno“ (cit. dle Strouhal 1989: 105).

Pomoci mohly i gazeli výměšky, jindy se doporučovala drahá medicína: lví tuk. Erman uvádí zvláštní tukovou výživu: „Pakliže vlasy vypadaly, mohly být obnoveny šesti druhy sádel smíchanými dohromady v pomádu – lvím, hroším, krokodýlím, kočičím, hadím a tukem z kozorožce“ (Erman 1971: 232).

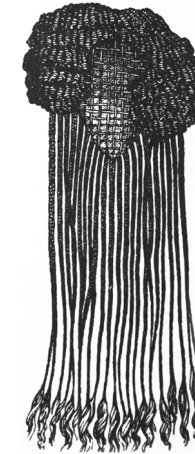
Péči o své tělo i vlas se věnovala proslulá Kleopatra VII. Filopatör, která se též zaobírala vytvářením různých takových přípravků a sama „sepsala pojednání o kosmetice, kdež pojednává o vzrůstu a rozmnožení vlasů“ (Šedivý 1921: 50).

Lékaři ovšem nevyvíjeli pouze prostředky pro růst, ale i pro „záškodnickou“ činnost žárlivých krasavic – dodávali jim i návody na poničení účesů sokyň. V papyrech pak čteme, jak asi měla zlovolná dáma postupovat: „Ku vypadání vlasů té, již nesnášiš, uzmi červa an' art nebo květinu sepet, svař červa neb kvíti v oleji a dej toť na rivalčinu hlavu“ (cit. dle Erman 1971: 232). Rozdrcený krunýř z želoviny vařený v hroším oleji a vtírání do kůže byl pak účinnou látkou proti této lští.

4.0. STAROVĚKÁ KRĚTA

Čilé kontakty s Egyptem i řeckou pevninou udržovali obyvatelé Kréty, ostrova, na němž se již od 3. tisíciletí př. n. l. rozvíjela svébytná krétsko-mínojská kultura, aby kolem roku 1550 př. n. l. dospěla k vrcholu. V tamním paláci Knóssos můžeme díky práci archeologa Sira Arthura J. Evanse na odkrytých freskách obdivovat nejen umění Kréťanů, ale i tehdejší luxus a péči věnovanou účesům.

„Když se mezi fragmenty nástěnných maleb objevila tvář pečlivě učesané ženy, archeologové byli natolik překvapeni její ‚moderností‘, že ji nazvali



Paruka z berlínských sbírek (podle Ermana 1971).

- Pařížanka“ (Pressová 1978: 148). Koketní ženin výraz, svůdné kadeře s vlasy začesanými za uši a rudé rty jakoby ani nepatřily do 3500 let ztraceného starověku, ale spíše do šantánu moderní evropské metropole.

4.1. ELEGANTNÍ DÁMSKÉ ÚČESY

Ztvárněné účesy dam z Knóssu jsou působivé: ač budiž dojem nedbalé elegance, byly jistě dílem náročné úpravy. Kréřanky mívaly dlouhé spadající vlasy s uzly na temeni. „Na freskách působí jakoby svinuté z rozvlátných stočených hadích těl a prozrazují, že bývaly propletené perlami nebo stuhami. Tento neobyčejně rafinovaný účes, působící jakoby vznikl „náhodou“, se objeví v evropské módě až s novověkem“ (Kybalová 1998: 70-71).

Další freska Dámy v modrém úplně „žije“; trojice gestikulujících krasavic s kroutícími se kadeřemi plnými perlových šňůr evokuje dojem, že se co chvíli rozpovídá. Ovšem ani muži nezůstávají zkrátka. I král-kréz neboli Princ s lilievní si potrpí na svůj účes. Zpod koruny z lilií, ozdobené pavími péry, mu splývají rozdělené prameny černých vlasů až do pasu. Dlouhé vlasy s oddělenými prameny mají na malbě z Théry i dvě děti - v rukavičích spolu zápasící.

Odpovídají fresky skutečnosti? Dějepisci soudí, že spíše ano. K poznání vzhledu Kréřanů mohou přispět i votivní figurky či pečeti. Lidé byli štíhlí, nevysocí, měli tmavé vlasy.

O tom, jak se poddaní mýtického krále Mínoa česali, vypráví historik Heinz Geiss. Ženy mívaly vlasy buď dlouhé, nebo polodlouhé. U účesů polodlouhých se část vlasů nad čelem a nad spánky stáčela do lokýnek, kdežto ostatní byly vyčesány do vysokého drdolu, ovinutého stuhou, či svázané úzkou, vzadu splývající stužkou.

Mnozí archeologové se domnívali, že polodlouhý účes byl vyhrazen střednímu stavu. Pro venkovanky by tato úprava vlasů byla zřejmě příliš složitá. U výše postavených „dlouhé vlasy dosahovaly po zádech často až k pasu a bývaly stočené do spousty lokýnek, při slavnostních příležitostech propletených šňůrami korálek a stužkami. Fantazii mínojských kadeřníků byly sotva kladený hranice“ (Geiss 1984: 54-55).

4.2. MUŽSKÉ VLASY A VOUSY

U mužů asi převládala krátký sestřih kudrnatých vlasů, nelze však ani opomenout přirozeně rostlé polodlouhé vlasy. „Ovšem u dvora - a nejspíš při kultovních hrách, třeba při akrobacii s býky - se jistě účesy mužů velice podobaly účesům žen: i oni nosili dlouhé kučeravé vlasy sčesané přes záda a od spánků prstence, vlnící se až po ramena“ (Geiss 1984: 55).

Knírky nebo plnovousy nebyly v módě; výjimkou jsou ojedinělé zobrazení kozích bradek, možná lokální zvyklostí a variace. Někteří kunsthistorici rovněž naznačovali, že pánské tváře na výjevích jsou holé jen proto, neboť krétské umění vyzdvihuje „nekonečné mládí“, ale novější nálezy ukazují i fresky žen různého stáří.

Znalce krétského umění Reynolda Higginse ztvárnění vlasů fascinovalo: upozorňuje na portrét Tanečnice z Královny megara, jež „se otáčí takovou rychlostí, že se dlouhé vlnité prameny jejích vlasů rozletějí po obou stranách hlavy“ (Higgins 1973: 97).

K úpravě účesů se užívalo hřebenu - dřevěných i kostěných. Přebytné vlasy Kréřané vytrhávali pinzetami, obyčejně bronzovými, řídkější stříbrnými či zlatými. „Pokud považovali za nutné vlasy

ostříhat, prováděli to noží (nůžky nebyly tehdy ještě vynalezeny), podobnými břitvám používaným při holení“ (Geiss 1984: 57).

Důkazem péče o tělo jsou i líčidlové palety a parfém. Ženy si na zdobení potrpěly, ovšem kolik hodin trávily před zrcadly, netušíme. „Mínojská zrcadla byla vyráběna z bronzu. V leštěném povrchu se zhlížely ženy, když se česaly nebo si zkoušely náhrdelník“ (Pressová 1978: 148). Do účesu se vplétaly stužky, ale při slavnostech i ozdoby z proužků zlatého plechu - při méně okázalých událostech prý postačily drobnější jehlice či zlatá květina nebo pár zlatých lístků vetknutých v kadeře. Podobné jehlice do vlasů nosili asi i muži.

5.0. ANTICKÉ ŘECKO

V Řecku, v místech, kde se zrodila filosofie či pověstná kalokagathia - harmonické sepětí krásy těla a ducha - byla i vlasům a vousům věnována obzvláštní péče. A bylo tomu neustále: počínaje temným obdobím (12. až 9. století př. n. l.) přes epochu archaickou (8. až 6. století př. n. l.) až do doby klasické, jež se vymezuje lety 500-336 př. n. l., věku helénistického (336-30 př. n. l.) a konečně i římské doby. U Řeků se můžeme o módě poučit z písemných památek, soch, amfor nebo mincí. I numismatika může být pro dějiny účesů navedením důležitým - díky střídajícím se dobovým portrétům panovníků (více Corson 2005).

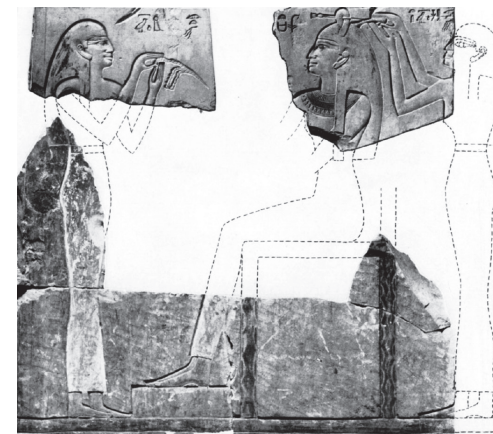
5.1. ARCHAICKÉ PÁNSKÉ ÚČESY

V době archaické se muži pyšnili dlouhým vlasem, který si kadeřili a natírali, jak popisuje Homér ženichy v domě Odysseově. Ze 7. století př. n. l. pochází soška klečícího mladíka z ostrova Samu, jenž má dva dozadu stažené snopy vlasů - jeden z nich má pak přehozen na pravou hrud. Dlouhé vlasy nosili muži až do perských válek, později zvyk přetrvával ve Spartě a u chlapců v Attice. „Teprve při vstupu do efébského věku si mladíci vlasy ostříhali a obětovali je bohům. Naopak u Spartanů byly vlasy stříhány dětem. Ve všech dobách se všude stříhaly vlasy otrokům“ (Kybalová 1998: 101).

Dle klasického filologa Radislava Hoška mívali „odsouzenci pracující mimo vězení půl hlavy oholené“ (cit. dle Artemidóros 1974: 294). Historik vousu Reginald Reynolds uvádí příklad Spartanů, jenž „byl za zbabělost v bitvě nucen nosit jen polovinu svého kníru“ (cit. dle Cooper 1971: 44).

V homérické době (asi 9. až 8. století př. n. l.) byly časté náročné účesy; jedním z nich je iónsko-attický krobylos. Tvořily jej lokny svázané v týle, bohatě kadeřené či rozprostřené po zádech a se stužkou přes čelo. Do týlu se vkládala spona. Tyto účesy patřily nejvznešenějším mužům a chrabřím bojovníkům. „Homér často charakterizuje Achájce jako muže s vlasy staženými dozadu“ (Kybalová 1998: 101). To spartanští hoši si dlouhé vlasy mohli nechat narůst teprve tehdy, když byli schopni vojenské služby.

Během 6. století př. n. l. si Řekové splétali copánky. Na Peloponnésu se prý nosil i účes stočený do „ruličky“, který se v 5. století př. n. l. dostal do Athén. Vlasy se poutaly kovovým páskem, ráfkem, pod nějž se navíjely. V téže době si Řekové zaplétali dlouhé prameny za uši a vzadu je křížili. O populárním účesu, kdy byly prameny svázané v týlu, hovoří i historik Thúkýdídés (asi 460-399 př. n. l.). Z pozdního 5. století jsou též doloženy prosté účesy s hladce sčesanými vlasy po skráních, ale už i zvláště nakadeřené „přilbicovitě“ sestřihy s vyholeným týlem. Krásné



Rekonstrukce kadeřnické scény, Neferu (dle Riefstahlové 1956: příloha X).

vytvořenou střednědlouhou frizúru s copánky má skulptura zvaná Rampínův jezdec z Akropole, kdy sestřih přechází v precizně zastřižený plnovous.

Zvláštností byl dle Plútarcha takzvaný Théseův stříh, který patřil athénskému králi, jenž v Delfách obětoval své kadeře, ale odstříhl si je toliko vpředu. Básníci uvádějí, že se tak dělo i v dávných časech u Abantů, obyvatel ostrova Euboie, kteří tím údajně v boji bránili tomu, aby je nepřítel mohl chytit za vlasy. Po řecko-perských válkách byly pěstovány kratší a jednodušší sestřihy; dlouhé vlasy byly považovány za orientální a barbarský projev.

5.2. FRIZÚRY STAROŘECKÝCH DAM

Zdá se, že v archaických časech se ženy věnovaly účesu méně než muži. Dlouhé vlasy si svazovaly v týle, nosily copy - buď spuštěné na záda, nebo obtočené kolem hlavy. Nad skrání se vyčesaly tři čtyři kroutící se lokny a nad čelem měly kratší, zkadeřené vlasy, poněvadž ideálem bylo snížené, nevysoké čelo. Volně si vlasy rozpouštěly při slavnostech. Pakliže měly svobodné dámy kšticí ostříhání na krátko, držely smutek. V klasické epoše se tak stříhaly staré ženy a vdovy, později si vlasy jen barvily a špinily. Jiná byla situace ve Spartě. Dle tradice se „žena, jež sobě manželka sehnati chtěla, ostříhala na krátko a oblékala sebe jako muže“ (Sherrow 2006: 141). Jinde náležel krátký účes otrokyním.

Pro klasickou dobu je typický účes s vlasy rozdělenými pěšinkou, „sčesanými na spánky tak, že kryjí uši, odtud jsou vedené nahoru a svázané; pokud jsou kratší, jsou podhrnuté do uzlu. Účes, který dodnes označujeme jako řecký uzel, býval tvarován do prosté, uzavřené formy, nebo dostával šnekovitý tvar a byl umístěn buď v týle, nebo na temeni hlavy“ (Kybalová 1998: 105).

Typický byl i melounový účes, později populární v Římě, kdy jsou vlasy rozděleny do řady stočených úzkých pramenů a svázané vzadu v uzel. K tomu bylo zapotřebí mnoha stužek, jež vytvářely jakousi sítku nebo čepeček (kekryfalos). Melounky se nosily „až do věku helénistického, jak se můžeme poučit z portrétů na mincích některých helénských královen“ (Koester 1908: 357).

Slečny a panny mívaly volnější účes. V helénistické éře se dámské účesy staly velmi náročnými: vyčesávaly se vysoko nad hlavu, kadeřily do vln a zaplétaly do uzlů, až vytvářely na hlavách nositelek „vlasové přilbice“ kryté čelenkami. Do složitých tvarů



Vyobrazení tzv. Horovy lokny v Inherchově hrobce, 18. dynastie (dle Strouhala 1989: 256+).

se přidávaly i vložky, vzpěry a přičesky. Známé byly paruky - často z vlasů blondýn.

Příběhy, které ukazují péči, již vizáží věnovaly pozdější antické krasavice, nabízejí Listy hetér. Hetéry (hetairai) bývaly družkami a vzdělanými prostitutkami. Některé společnice byly tak báječné, že se o nich pělý ódy a známe je i jmény (Frýné, Glykerá, Lamiá, Tháís). Více bylo prostých hetér a nevěstek (pornai). Z útržků někdy smyšlené, někdy opravdové korespondence lze vyčíst, jaký ideál krásy tehdy asi převládala.

Například když korintské hetéry v Alkifrónově podání (2. století n. l.) posílají zdravici kolegyním aténským, informují je o nové skvostné dívce: „Jediná žena poplašila celé Řecko, jediná jediná: Láís v holičských krámech, Láís v divadlech, na sněmu, u soudů, v městské radě, Láís zkrátka všude! Všichni mluví jen o ní. Svlékne-li se, je celá jako její obličej, není ani hubená, ani tučná, ale samá štáva. Vlasy se jí samy kadeří, jsou plavé bez barvení, měkce se vlní po ramenou“ (cit. dle Bahnik 1970: 73).

5.3. VOUSY PRO FILOSOFY

Za věku homérického (9. a 8. století př. n. l.) si muži vyholovali vous nad horním rtem. „Po řecko-perských válkách vešlo ve zvyk, že si mužové mírně přistříhováli vlasy a vousy; jen dětem do věku efebů ponechávali dlouhé vlasy. V 5. a 4. století př. n. l. nosili mužové plnovous (Periklés, Démostenés, Sokratés, Platón aj.). Od dob Alexandra až do doby Hadrianovy byla módou vyholená tvář; jen filosofové dále mívali plnovous“ (Šílený & Hejzlár 1947: 83). Dle Kybalové se v archaické době vousům dostávalo náležité péče: asi existovaly i umělé vousy, klínovité, kombinované s knírem - ale v klasické době dávali fešáci přednost bradce do kulata.

Mladí chodili s hladkou tváří, filosofové pak s huňatým vousem. Zarostlí byli i otroci, byť holohlaví. Jestliže byli propuštěni, směli si nechat narůst vlasy a oholit se. Obecně je holení záležitostí pozdní; zhruba od dob Alexandra I. Velikého (336-323 př. n. l.), jenž je i na portrétních gemách a mincích zobrazen s hladkou tváří. „Přestože Řekové předtím nosili vousy po dobu pětiset let, králova holá tvář nastavila nový styl. Alexandr jej zdůvodňoval tím, že nosit plnovous v bitvě je riskantní, neboť sok vás může za plnovous přidržet“ (Sherrow 2006: 142).

K holení se pak užívalo břitev, řezátek i nožiček, o nichž stejně jako o holičských postupech vypráví studie archeologa George C. Boona. Z pramenů doby



Karikatura špatně oholeného muže z Turínského papýru (podle Ermana 1971).

- ▶ klasické ovšem víme, že břitva bývala výhradní součástí ženské kosmetiky, na což v Aristofanově komedii naráží Euripidés, když si utahuje ze zšenštilého Agathóna: „Ty jistě stále nosíš břitvu, půjč nám ji!“ (cit. dle Kybalová 1998: 103).

5.4. HOLIČSTVÍ JAKO ŽIVNOST

Starší Řekové se ze společenských pohnutek „nechávali stříhat, holit, masírovat, měli manikúru či pedikúru, povídali si a vyměňovali novinky o politice, sportu, filosofii, literatuře nebo místních událostech“ (Sherrow 2006: 141). Živnost holičská – kúreion – získala v Řecku nové dimenze: do podniků se chodilo především popovídat a klevetit.

„Holičství bylo tehdy tím, čím jsou pro nás noviny... Dávni holiči, podobně jako ti současní, byly proslaveny upovídáním a šířili tak zprávy“ (Nicolson 1891: 43). Je pozoruhodné, že Platón holiče nepovažoval za nepostradatelné pro chod ideálního státu – patřili by až k luxusu navíc, jak píše v bodu 373c svoji Ústavy. Bohatí Řekové mívají osobního holiče, zvláště tehdy, kdy si cenili zastříhaných a čechraných bradek. Tehdejší dámy dbaly o intimní hebkost zřejmě všude: „Ženy si holí chloupky na rukou a v podpaží břitvou nebo je opalují pomocí olejové lampičky“ (Buttinová 2002: 215).

Lidé se holení zprvu obávali; vlasy si raději nechávali upalovat oharkem. O práci holiče (kúreus), jenž vytrhával i chloupky a ořezával nehty či bradavice, máme představu díky terakotě ze 4. století př. n. l. z Tanagry: „Zákazník sedí na nízké stoličce, je zahalen do plachty, jaké se užívalo při česání, za ním stojí vzpřímený holič a stříhá mu vlasy na temeni. Holičské nářadí obsahovalo nůžky, hřeben, břitvu, zrcadlo a klíšťky na vyškubávání chloupků (pinzeta). Původní břitva měla tvar pŕlměsíčku, později byla rovná“ (Bahník 1974: 263).

Vynálezce Ktésibios, matematik a autor hasičské stříkačky, vytvořil ve 3. století př. n. l. dokonce mechanismus, který jeho otci umožnil v holičství zdvihát a spouštět zrcadla dle potřeby! „Řecké zrcadlo se skládalo z kulatého nebo oválného disku s rukojetí nebo podstavcem plasticky zdobeným; menší zrcadlo mívala i víčko, jež chránilo zrcadlicí plochu z lesklého kovu. Zadní stěnu zdobily reliéfy nebo rytiny“ (Svoboda et al. 1974: 697). Obvyklým náčiním byly dvouřadé hřebeny.

5.5. BARVENÍ, MYTÍ A VONĚNÍ

Dávni Řekové si vlasy barvili. První doklad pochází dle Corsona z roku 444 př. n. l. Do jaké míry byla preferovanou barvou plavá, nelze přesně říci. „Různými přípravky světlost i skvělost barvy ještě zvyšovali. Později, když počali se též mísit s asijskými kmeny a národy, přišel do módy i černý vlas a vous“ (Dolenský et al. 1935: 56).

Bělicí přípravky existovaly, z potaše i žlutých květín, jak víme z archeologie, ale taktéž i poezie. Kupříkladu Lúkiános (žil asi v letech 120 až 180 n. l.) ve fingoaných dopisech nazvaných Hovory hetér upozorňuje, že jediné místo, z něž se dá poznat opravdová barva křtice, se skví na spáncích: „Jinak je všechno samá faleš“ (dle Bahník 1970: 188).

Vlasy se myly vodou a mastily olivovým olejem. Nejlépe denně a ráno, jak nabádal ve 4. století př. n. l. Dioklés z Karystu, aténský lékař a sestavitel herbáře. Lesku se docílovalo vosky a pomádami, jež držely vlnky ve správné fazóně. Ženy si na úpravu vlasů vyhradovaly potřebnou chvíli každý den; dámičky

mohly koupáním, mytím, rozčesáváním a kadeřením strávit i značnou část dopoledne. K ruce měly služky a pomocnice.

Ale nešlo jen o dámy: vojevůdce Alkibiadés v pozdním 5. století př. n. l. byl v Aténách znám – řečeno dnešní terminologií – jako „metrosexuál“: vlasy a vousy si voněl, barvil i domalovával. Líčil si i obočí. Aténanky se malovaly také, ke zvýraznění řas a obočí se užívalo sazí nebo antimonové černi. „Ženy si kvůli vzhledu natírají obočí černí... Řídká obočí pak předpovídají nejen neštěstí a nepříjemnosti, ale i budoucí zarmutek, neboť je prastarým zvykem vytrhávat si obočí ze žalu,“ píše ve snáři Artemidóros z Daldis (1974: 51).

Už od 8. století př. n. l. se do Řecka z Blízkého východu vozily vonné směsi: myrha nebo kadidlo. „Později mají Řekové rhizotomy, kořenáře opatřující byliny, vedle farmakopolů, připravovatelů různých kosmetik, abortiv a jedovatin... Kultura voňadel, vonných esencí a mastí doznala tak znamenitého vývinu, že pro různé části těla byly různé přípravky. Mast amarakusová dobrá byla na vlasy a otmavění očí“ (Šedivý 1921: 42).

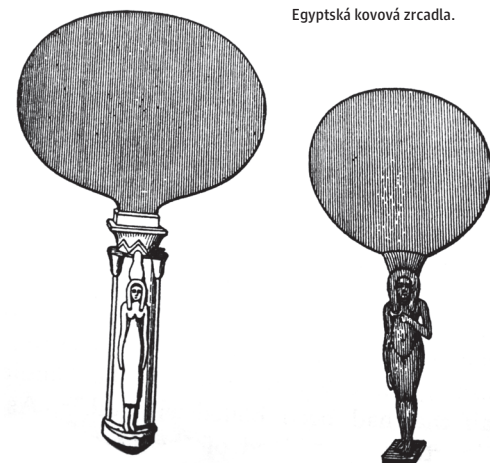
Existoval i zubní prášek k ovonění dechu, Řekyně znaly již antikoncepční prostředky (pessaria), takže nepřekvapí, že bradýři, oni kúreové, prodávali i prostředky pro pěstění vlasů i vousů. Co předepisovali? „Proti vypadávání vlasů pak nejlépe měly se osvědčit obklady z bílé hlínky, vína, růžové masti a hroznové šťávy, vedle omývání v odvaru z helleboru (čemeřice)“ (dle Šedivý 1921: 46).

Už lesbická básnička Sapfó (kolem 600 př. n. l.) vzpomínala na družku, která kadeře zdobila věnci z fialek, růží a šalvějí. Jedněmi z nejčastějších šperků byly doplňky do vlasů. Nejčastěji šlo o stužky a zdobné šňůry. Z vyobrazení na vázách víme o nošení napínacích vlasových sítěk, jež se v „mnohém podobají těm koptským z Egypta“ (Jenkins & Williams 1985: 411). Kovový pásek pro nadzvedání účesu do výše se nazýval strofion. Do kadeří se vsypával i prášek – zlatavý, bílý nebo rudý. A svůj dokonalý vzhled mohly již Řekyně zkontrolovat v drobných „kapesních“ zrcátkách (Corson 2005, Kybalová 1998 aj.).

5.6. VLASOVÁ POVĚŘIVOST A SNĚNÍ

Řekové obětovávali lokny i bohům, zejména reko-vi Héraklovi. Poté, co mladíkům vyrašily prvé vousy, ostříhali si vlasy a věnovali je Apollónovi. O darování kadeří na ostrově v Kykladách píše Hérodotos, dle něž se tím prokazovala úcta legendárním ženám: „Na počest hyperborejských dívek, které na Délu zemřely, si děvčata i chlapci stříhají vlasy. Dívky si před svatbou ustrihují kadeř, ovinou ji kolem vřetena a položí ji na jejich náhrobek, který je uvnitř Artemidina obvodu. I dělští chlapci ovijí několik vlasů a kladou je na náhrobek“ (Hérodotos 2004: 236, Kniha IV: 34).

Historička Speightová uvádí, že si též Řekové „před pohřbem na dveře zavěšovali kadeře zemřelých a truchlící si vytrhávali, odřízli nebo oholili vlasy, jež pokládali na mrtvolu nebo je házeli na hranici, aby shořely spolu s tělem přítele, jehož odchodu litovali“ (cit. dle Corson 2005: 54). Mrtvá těla bývala vystavena i dva dny před kremací. Z hygienických důvodů to na jediný den zkrátil reformátor Solón (archónem 594 př. n. l.), jenž zakročil i proti nemírným projevům smutku „u žen, které si stříhaly vlasy, nejedly, na hlavu si sypaly popel a drásaly tváře a prsa“ (Bahník et al. 1974: 486).



Egyptská kovová zrcadla.



Freska z Knóssu, foto © Wikimedia Commons.



„Princ“ z Knóssu, foto © Wikimedia Commons.

O dávném významu vlasů napovídá Snář z pera Artemidóra. Podobně jako postmoderní filosof Michel Foucault využil tohoto díla z 2. století n. l. k osvětlení sexuálního diskursu, mohou vyprávět i výklady snů o vlasech. „Vlasy mít dlouhé a krásné a kráslit se jimi znamená dobro zvláště pro ženu. Vždyť kvůli pěknému zjevu používají ženy i cizích vlasů. Dobro to pak znamená také pro mudrce, kněze, věstce, krále, velitele a pro umělce sdružené kolem boha divadla Dionýsa – u jedněch z nich je nosit dlouhé vlasy zvykem, kdežto u druhých to přikazuje jejich zaměstnání. Samo o sobě toto vidění věští blahobyt, protože k ošetření dlouhých vlasů je třeba značné námahy“ (Artemidóros 1974: 46-47).

Naopak snít o zanedbaných vlasech značilo bolest a zarmutek, holohlavost přinášela bídu i smrt. Snově vize o zarostlé a huňaté bradě bývaly kladem pro muže, kteří „se věnují slovům“ a filosofii, neboť i v běžném životě je to činilo váženými. Ovšem pro malé dítě znamenal sen o vousích pohromu: předjímal mu smrt.

Jak to tak bývá, ne všem se líbí módní změny. Po roce 146 př. n. l., kdy Římané dobyli Korint, ve společnosti přibývalo stesků po „původní“ kultuře. I řečník a sofista Lúkiános smutnil nad úpadkem, když jeho zanedbaný hrdina říká: „Byli lepší, než jsme my. Každý z nich by se nechal ostříhat asi tak jako lev. Domnívali se, že dlouhý vous muže zdobí jako hřiva koně nebo lva a že bůh jim ho dal pro krásu. Chci se řídit příkladem dávných lidí; nezávidím současníkům jejich štěstí, které prožívají nad plnými stoly a krásnými šaty. Vyhlazuji si vrásky a zbavuji chloupků každíčkou část těla, ani na skrytých místech neponechávám nic, jak to stvořila příroda... Proto tedy vypadám takto: jsem zpustlý, zarostlý, mám dlouhé vlasy a chodím bos. Ale zato vy vypadáte jako teplouši!“ (Lúkiános 1981: 144).

6.0. ETRUSKOVÉ

Ještě než si Římané podmanili Středomoří, sídlili v Etrurii (dnešní Toskánsko) Etruskové, kteří měli velký vliv na dějiny „Věčného města“. Z doby od 8. století př. n. l. do počátku letopočtu jsou zachovány památky naznačující, že Etruskové byli hluboce náboženští. Pravidla, jak správně žít, jim prý sdělila mýtická postava „jmenem Tagés, která se vynořila ze země v blízkosti Tarquinii v podobě dítěte se stařeckými šedínami“ (Bouzek 1989: 62).

6.1. ÚČESY V REALISTICKÉM UMĚNÍ

O skutečném vzezření Etrusků vypovídá svěbytné umění, v němž starcům nemízí vrásky, ztlouštíků se nestávají atleti, nýbrž mu vévodí reálný vzhled. V hrobkách, na freskách i kanopách s obličejovými rysy jsou Etruskové zobrazováni s rozličnými účesy a úpravou vousů. „Vlasy a vousy Etrusků vyhlížely přirozeně a připomínaly více styly pozdního středověku a rané renesance než soudobých civilizací. Vousy mohly růst, ale horní ret se často vyholoval“ (Corson 2005: 29).

Dle některých zdrojů si muži do 5. století př. n. l. pěstovali plnovous, od něž pak upouštěli. Bradka byla sestříhána do špičky a kadeřena. Mladíci nosili kratší účesy.

„Ženy ze vznešených rodin byly elegantně oděny, pečlivě učesány a ověšeny šperky. Vlasy byly shrnuty dozadu, až na dva copy, které sahaly vpředu k prsům. Hlavu pokrývala kulatá nebo kuželovitá čepice zvaná tutulus“ (Keller 1975: 54). Dáma-socha ze sarkofágu v Caere má dokonce čtyři pletence vlasů, což Dolenský označuje za „typický účes etruské vznešené dámy. Rovné vlasy vpředu nazpět sčesané byly nahoře sepnuty stuhou. Vzadu byly spleteny ve čtyři vrkoče, které po dvou byly po stranách přehozeny na prsa“ (Dolenský 1935/I: 75). Vlasy byly též sítkovány.

6.2. BARVY, HŘEBENY, ZRCADLA...

Dle náznaků lze soudit, že si něžné pohlaví své kadeře snad i barvilo. Na výjevu Hostina Lartha Velchy z Tarquinii je hodující žena se světlými vlasy zkroutenými na straně; v Hrobce leopardů tamtéž jsou vyobrazeny tři páry: „Leží po dvou na jednom lehátku, muž a žena důvěrně vedle sebe. Muži jsou černovlasí, dvě z dam mají světle zbarvené vlasy. Všichni mají myrtový věnec na hlavách“ (Keller 1975: 213).

Vlasy se určitě česaly: jeden z půvabných slonovinových hřebenů ze 7. století př. n. l., jehož držadlo zdobí dva lvi a bájně bytosti, byl nalezen v Marsilianě d'Albegna. Později se u Etrusků, kteří obohatili Evropu zvykem nosit při svatbě závoj a vyměňovat si prsten, uplatňovaly v účesové tvorbě řecké vlivy. Historik a řečník Theopompos píše ve 4. století př. n. l. o Tyrhénech (Etruscích) a jejich holičství: „K tomu účelu je mezi nimi mnoho dobře vycvičených lidí v holírnách, stejně jako v našich“ (cit. dle Cooper 1971: 154).

Důkazem péče o zevnějšek jsou šperkovnice, parfémy, líčidla či spony. Na vysoké úrovni byla již

- ▶ tehdy péče o zuby, neboť z Vetulonie známe umělý chrup ze zlata i zlaté pásky na upevnění řad zubů. Z jiných kovů - nejčastěji bronzu s vysokým podílem cínu - bývala okrouhlá zrcadla. Nalezeny jich byly tisíce. Zadní část zdobily rytiny z mytologie. „Hojné jsou i scénky z domácího života. Na mnoha zrcadlech se vyskytuje i řada nápisů, neboť běžně jsou tu připisována jména k zobrazovaným osobám“ (Burian & Mouchová 1966: 194). Zrcadla, vyráběná v Etrurii od 6. století př. n. l., nebyla jen toaletní pomůckou, ale i magickým předmětem ke spojení s mimosvětem - užíval je leckterý haruspex neboli kněžský věstec a vykladač z jater.

7.0. STAROVĚKÝ ŘÍM

Vodítkem, jak nahlédnout do dějin účesu v Římě, jenž byl dle tradice založen roku 753 př. n. l. a stal se středem starověkého světa, jsou stále četnější zprávy antických autorů, ale též umělecká tvorba. „Navzdory často až fantastickým útvarům nejsou účesy uměleckými výmysly, ale opravdovými složitými díly z vlasů,“ tvrdí uměnovědkyně Elizabeth Bartmanová, jež se zabývala účesy na sochách žen z 1. až 3. století, aby rekonstruovala skutečné styly (Bartman 2001: 1-2). Připomíná, že nejlepším zdrojem jsou sochy a busty, byť i k nim musíme přistupovat obezřetně. Třeba podoba císařovny Livie během dekád takřka „nestárla“ - svěže vypadala i v osmdesáti -, ale je podstatné, že všechny vysochané účesy mohly být vskutku vytvořeny (ibidem).

Osvětlit dávné účesy může i numismatika, neboť mince nesly v dobách císařství (po roce 27 př. n. l.) portrét panovníků, kteří určovali nejen vlasovou módu. Na sestercích tak je voustatí Caracalla s kadeřnými vlasy i vousy, na denárech nakrátko střižený Caesar s vavřínovým věncem (kryjícím plešku) a zlatý aureus s Heliogabalem (218-222) ukazuje císaře s krátkým účesem. Ovšem pozor: i plešatíci Othó, Galba či Domitián byli ukázáni s bohatými vlasy, respektive parukou. Na stříbrnácích se objevovaly i ženy. Péči dosvědčují ojedinělé nálezy kadeří, jako tomu bylo u blondatých „dlouhých copů z římského pohřbu v Les Martres-de-Veyre“ (Bartman 2001: 1).

7.1. MUŽSKÉ SESTRIHY

Římané si až do 2. století př. n. l. na účesy nijak zvlášť nepotrpěli; nosili delší vlasy bez úprav. Podle Plinia Staršího přišlo holení do módy až 454 let po založení Říma, a to ze Sicílie. Asi po roce 297 př. n. l. údajně začali přicházet první řečtí holiči, tonsores, kteří se podíleli na převládnutí módy krátkých vlasů a holé brady. Ani pak někteří muži kratší účes nepřijali. „Římané ve starších dobách a ještě počátkem principátu nosili vlasy zpravidla přistřižené nůžkami (forfex). Nůžky neměly železek zkřížených, nýbrž čepele byly spojeny pružným obloučkem“ (Groh 1939: 132). Dnes užívané překřížené nůžky jsou nejspíše zlepšovákem až z 1. století n. l.

Pánské i dámské styly účesu „vykazují podobnost s řeckými, ale pakliže si muži po celou dobu impéria udržovali relativně prosté provedení, ženy rozvíjely svůj důvtup ve vynalézání nekonečné parády aureolů a čím dál složitějších úprav“ (Corson 2005: 70).

U mužů přetrvával zástříh s vlasy sčesanými do čela; jen frajirci si kadeřili a natáčeli konečky. Nesmělo se to ale přehánět - i Ovidius varuje hejsky před přílišnou péčí: „Nesmiš však v oblíbě mít si železky kadeřit vlasy; lýtka, zbavená chloupků,

pemzou se hladiti chraň! Poněkud nedbalý zjev spíše se k mužům hodí. Tak Théseus Ariadnu si odnes, aniž měl pěstěný vlas. Nedej se nedbale stříhat a nevhledně hyzdit si vlasy, holení vousů i účes obratným rukám vždy svěť! Nikdy ať z nosní dírky chloupek ti netrčí ven. Nedráždí nikomu čich ni potem, jenž po kozlu páchne“ (Ovidius 1969: 269).

7.2. ÚČESY BOŽSKÝCH CÍSAŘŮ

V době impéria určovali módnost účesů císařové. Po vzoru Tita byl jeden z oblíbených typů, jenž měl krátké, lehce kadeřené a do čela sčesané vlasy, přímo pojmenován a „bude se nosit opakovaně a velmi dlouho i v příštích staletích, ještě v době impéria se s účesem à la Titus běžně setkáváme“ (Kybalová 1998: 140).

Tím, kdo vlasy hojně opečovával, byl Gaius Iulius Caesar (100-44 př. n. l.). Knihovník Suetonius, asi první „bulvárista“ v dějinách (sbírající klepy o imperátorech), o jeho kstici píše: „V péči o tělo byl poněkud podivínský, takže se nejen bedlivě dával stříhat a holit, nýbrž i chlupy si vytrhávat, jak mu mnozí vyčítali. Nevzhlednou plešatost nesl velmi těžce a zakoušel, že se stávala předmětem vtipů jeho hanitelů. Proto měl ve zvyku chybějící porost nahrazovat přetahovanými vlasy z okolku a ze všech poct, které mu odhlasoval senát i lid, žádné neužíval raději nežli práva trvale nosit vavřínový věnec“ (Suetonius 1966: 41).

Olysalý byl i Galba. Naopak Augustovo vzezření bylo znamenité, navíc dalším zkrášlováním opovrhoval: „O úpravu hlavy dbal do té míry málo, že se dával narychlo ošetřit několika holičům, kteří ho současně stříhali i holili, a on sám přitom ještě něco četl nebo i psal“ (Suetonius 1966: 109). Zvrhlý Tiberius (14-37) nosil vlasy v týlu povislé. Caligula (37-41) měl „vlas řídký, ale na temeni žádný, jinak po těle byl zarostlý. Proto bylo pokládáno za hrdelný zločin, šel-li kolem, dívat se na něho shora nebo v jakékoliv souvislosti vyslovit slovo „kozel““ (Suetonius 1966: 195).

Až zženštile se chloupků štítíl císař Othó, který si je nechal všude vytrhávat. Kvůli nedostatku vlasů nosil paruku, prý k nerozeznání dobře uzpůsobenou. Denně se nechával holit a natírat mokřým chlebem, což zavedl dle Suetonia už od vyrašení prvního chmýří, aby nebyl zarostlý tvrdým vousem. Plešatíci Domitián, autor spisku o pěstění vlasů, holdoval ženskému půvabu natolik intimně, že prý své souložnice sám zbavoval ochlupení.

Podle některých pramenů - mimo jiné i dle Trebellia Pollia nebo Aelia Lampridiuse, zřejmě fiktivních autorů tendenčních Portrétů světovládců - si císařové posypávali po vlasech zlatý prášek. Commodus Antonius (177-192), jenž trávil celé hodiny česáním, prý měl „vlasy stále nabarvené a posypané zlatým prachem. Jejich konce stejně jako vousy si upaloval, protože se bál holiče“ (Burian & Mouchová 1982/I: 118).

Také Verus, bratr a spoluvládce Marka Aurelia, se až přehnaně staral o své plavé vlasy a posypával je zlatým prachem, aby více zářily; nadto někdy „nosil dlouhé vousy, skoro jako barbaři“ (dle Burian & Mouchová 1982/I: 92-93). Vlasy si asi zlatil Nero i Gallienus (jenž dokonce míval nasazovací aureolu) a Caligula, Caracalla či Hadrián nosili blondaté paruky se zlatavým nánosem (Corson 2005 aj.).

7.3. PŘEPESTRÉ LOKNY ŘÍMANEK

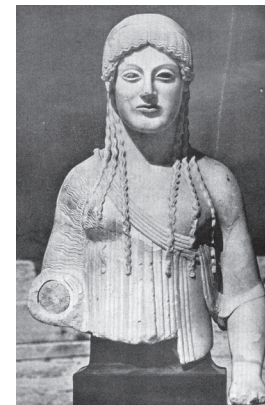
Účes žen býval ve starověkém Římě nejprve prostý. „Vlasy byly sepnaté na šíji, upevněné stuhami a jehli-



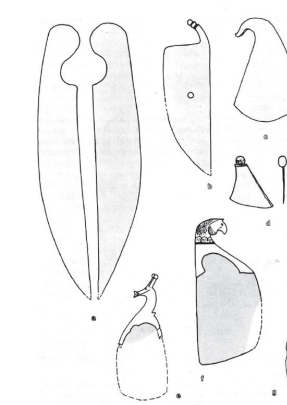
Řecký holič z Tanagry, terakotová figurka, asi 4. století př.n.l. (dle Boona 1991: 33).



Detail řecké sochy, muž...



... a ženy z Akropole (oboji dle Frela).



Antické břitvy a břitvy (dle Boona 1991: 25).

cemi nebo spletané do copů, obtáčených kolem hlavy,“ což platilo až do sklonku republikánské éry (Kybalová 1998: 142-143). Vdané ženy si pramen na hlavě zavinovaly; později nosily i vysoký účes tutulus zdobený stuhami a sevřený sítkou. Za republiky - do roku 27 př. n. l. - se však na složité účesy pohlíželo s odsudkem nebo byly spojovány s cizinkami a kurtizánami.

Až za raného císařství vešly v módu kudrlinky, prosazuje se i pěšinka (například u Livie, manželky Augustovy). Nevěstky pak - podobně jako mladé dívky - mívaly vlasy volné, nezakryté. U římských žen byly vlasy vždy „tím nejdůležitějším měřítkem pro posuzování atraktivity, takže se kadeřím věnovaná námaha vyplácela. Jak měly tváře jinou fyziognomií, tak se lišily i dámské účesy - zároveň těž s věkem, postavením i společenskou rolí“ (Bartman 2001: 1).

Široké škále účesů se na přelomu letopočtu obdivoval básník Ovidius: „Na dubu mohutných větví však nemůžeš žaludy spočít, ani co v Alpách je zvěře, stejně já účesů tolik zde nemohu vystihnout počtem - přináší úpravu novou pokaždé zítřejší den“ (Ovidius 1969: 310-311). Od 1. století se nosily o dost náročnější účesy. Vlasy dělené pěšinkou se spleťají do copů, svazují na temeni či v týle; nad čelem a na skráních je doplňují kratší kadeře. Za císařství se základní typ ještě zkomplikoval.

V době Flaviovců (69-96) se množí kadeřené vlasy i uzly ze spletaných copů. „Neznáme sice názvy jednotlivých účesů, ale vznešené ženy se předháněly v tom, jakou další a rafinovanější variantu si dají učesat“ (Kybalová 1998: 142-143). Rozmohla se i novinka: plát orbis, vyčesané vlasy do kotouče vpředu nad čelem, jaké nosila ještě i Plotina, žena Traianova (vládl 98-117) - krásně jsou zobrazeny na Fonsečině bustě.

Jak se účesy vytvářely, píše satirik Iuvenalis, když pranýřuje nemravný život žen, jimž služby vyčesávaly vlas: paničce „po levé straně jiná dívka rovná a češe a kadeří vlasy. Taková úžasná péče se věnuje získání krásy. V kolika tíživých stupních a s takovou pestrostí vazeb vyžene do výše účes!“ (Iuvenalis 1972: 90-91). Železo, jímž se vlasy žehlily a kadeřily, se nazývá calamistrum a sluhové, kteří jím vládli, byli ciniflones. Přibývá přidáných vlasů, ale i pomůcek k zvednutí účesu nad hlavu. Vlasy se přechesávaly přes tuhé podložky.

Traianova neteř Matidia stála za přeměnou orbu v další složitý útvar podobný diadém, který

přidržovaly kovové pásky. Kolem hlavy se ovinovaly copy vytvářející umělou korunu. Za dob Faustiny, která prý „za devatenáct let unosila více než tři stovky paruk“, a Lucilly a Crispiny se stočence na hlavě zmenšovaly, až vymizely úplně (Corson 2005: 75). Uzly v týle se krášlily jehlicemi i věnci vlnitými v komplikované tvary podobné lasturám. Móda, vyžadující extrémní péči, se i přesto šířila z císařského dvora mezi elitu a do společnosti.

Za Hadriána (117-138) se dámské frizúry dočkaly zjednodušení, byť se objevila i z copu vykroužená kuželovitá koruna. Během vlády Commodovy se opět prosazoval prostší účes z lehce zvlněných vlasů či copů. Nepoměrně jednodušší úpravy byly určeny prostému lidu. „Dívky římské nosily vlasy dozadu sčesané a zavázané do uzlu (nodus) na šíji nebo na temeni. Vdané Římanky upravovaly si účes složitější a vysoký (tutulus), ovinitý stuhami (vittae). Účes ze šesti pletenců (semi crines) nosily nevěsty a vestálky“ (Groh 1939: 132-133). I podle Grace Palmerleové, jež v roce 1910 zkoumala účesy soch, mívaly panny vestálky - udržovatelky ohně bohyně Vesty - šest copů, po třech na každé straně, které překrývala rouška.

7.4. VYMĚNNÉ „ÚČESY“ A PARUKY

Na přelomu 2. a 3. století byla snaha po co nejhutnějších účesech, které byly polštářovitě vystlány, čehož reprezentantkou je „přílba“ Julie, manželky Septima Severa, která ráda nosila paruky. Typický býval stočený těžký cop na zátylku. Zajímavý je v této éře pohled do dějin umění: „Portrétní busty žen byly často vytvářeny s odnímatelnými mramorovými vlasy, aby účes držel krok s módou“ (Corson 2005: 76). Příkladem buď socha Julie Semiamiry s vyměnitelným účesem.

Opravdické paruky byly běžné, ovšem s rozvojem křesťanství i stále kritizovanější. Někteří duchovní jejich nošení dokonce považovali za smrtelný hřích. Uvádí se výrok Cypriánův (asi 200-258), jenž je autorem spisů s pokyny pro správný život křesťana: „Smilnění je hříchem ohavným, ale ta, jež nosí falešných vlasů, má vinu větší“ (cit. dle Corson 2005: 76). Obdobně se zmiňuje i theosof Tertullianus (asi 160-230), podle nějž jsou líčidla i paruky výmyslem ďáblovým. Vadil mu též možný původ vlasů z těl zatracenců, kriminálníků a špinavců.

Umělými vlasy schovával svou plešku mimo již zmíněných i císař Hadrián. Holí Římané, kteří tak činit nechtěli, si dle historika Corsona dokonce malovali ▶

► na hlavu vlasy zvláštními směsicemi! Usuzovat se o tom dá ze vzkazu jistému Fébovi: „Tvě předstírané vlasy jsou falší z parfému, který klame; a tvůj rozum, ostudně plešatý, je pokryt namalovanými kadeřemi; bude daleko lépe, oholiš-li se mokrou houbou“ (cit. dle Corson 2005: 71).

Podle Jamese Stewarta, jenž roku 1782 napsal dílo *Plocacosmos* aneb *Úplné umění kadeřnické*, se prý sice dá pochybovat, zda Římané užívali paruk v našem smyslu, nicméně užívání vlasových náhražek je nepopíratelné. Díky přičeskům a tupé - lepidly zcelenými svazky vlasů - maskovali své šediny starci i šednoucí dámy. Do vlastních vlasů se vkládaly i chomáče kadeří, aby účes vypadal plnější.

Paruky měly vnitřní kostru z kozinky, což vedlo k římskému vtipu o „dobře obuté hlavě“. Celistvější čupřiny se nazývaly *capillameus*, méně propracované *galerus*. Výroba a prodej náhražek pokračoval v oblasti Říma až do roku 672. Dochovaly se též zprávy, kdy majitelka parukárny poblíž Herkulova chrámu oznamuje čerstvou zásilku „krásných, sikambrišských zlatých bohatých vlasů z Porýní“ (Šedivý 1921: 60).

I ve starověku se lidé obávali ztrapnění při nenadálém pádu paruk. Horatius se posmíval Saganě, když ztratila paruku; Slavius Avianus si utahuje z hodnostáře, jemuž spadla. Škálou „paruk“ se vybavila pověstná Messalina, žena Claudia, jež se při nočních lovech toulala vykřičenou čtvrtí: „Měla jich plno. Pro svá dobrodružství si vždy brala tu blondatou. Ale zjevně to nikoho neoklamalo, poněvadž se často nad ránem vracívala do paláce bez paruky. Ta pak byla obvykle rytířsky doručena den nato“ (Corson 2005: 73).

7.5. BLONDÝNKY V ŘÍMSKÝCH ULICÍCH

Světlá barva (*flavus*) bývala v Římě s neěstí přímo spojená. Po jeden čas měly nevěstky nakázáno, aby si barvily vlasy nažluto nebo nosily blondaté paruky. Později se tato barva stala módní i ve vyšší společnosti. Dámy, které chtěly být chic, nosily světlolvasé paruky (vyráběné z vlasů otrokyň nebo Germánek), nebo se musely odbarvovat. K tomu sloužily přípravky z octové sedliny, mýdel, slupek ořechů ale i bezinek (Sherrow 2006 aj.). Plinius Starší zaznamenal barvicí extrakt z pijavky a octa míšený v olovené nádobě.

„Odstíny žluté stupňovány od barvy světlé až do ryšavosti. Bývalo pak i libůstkou barviti vlasy různými tóny, dokonce i modrými. Všechna barviva měla společnou nečinnost: špinila, ničila vlas, ba i životu byla nebezpečná,“ neboť obsahovala rtuť či olovo (Šedivý 1921: 59). Ale už tehdy někteří podnikavci nad jiné vynikli - v barvicích pomádách exceloval prý jistý voňavkář od *Circus Maximus*.

K promazání vlasů se užívalo údajně i jeleního morku a medvědího tuku. „Hojně rozšířeny byly rozmanité oleje a masti na vlasy (*capillaria*, *unguenta*), jakož i barviva a prostředky odbarvující. Plavé a načervenalé vlasy se stávaly módou od 2. století př. n. l. a k dosažení odstínů nejoblíbenější bylo zvláštní mýdlo (*sapo*) z kozího loje a bukového popela“ (Groh 1939: 133). Mnoho rad nashromáždil Crito, dvorský lékař z přelomu 1. a 2. století, jenž napsal opus *Kosmetika*, jehož první svazek je věnován péči o vlasy. Galénos (129-199), když působil v Římě, zmiňuje ženy, které si vlasy světlí šafránem či sedávají na ostrém slunci.

Oslavy zlatavých kadeří, jež upomínají na luxus a mládí, pěli básníci odedávna. Jako první je chválí

Catullus (žijící po roce 62 př. n. l. v Římě), jenž pořídil i překlad Kallimachovy básně *Kadeř Bereniky*. „Všichni jeho elegičtí následovníci jsou fascinováni dlouhými blond vlasy milenek, které v západním světě symbolizují ženskost par excellence. Nejspíš se jedná o módu, kterou s sebou přinesla pracovní síla ze severu. Římané, jak se zdá, se jí podrobili a barvili si vlasy ‚bylinkami z Germánie‘“ (Puccini-Delbeyová 2009: 201).

7.6. HŘEBENY, JEHLICE, SPONKY

K vytvoření složitých účesů oněch krásek bylo zapotřebí podložek (*orbis*), jehlic, vlásenek (*capillamentum*) a stužek. Jehly do účesu (*acus crinalis*) byly bronzové, kostěné, stříbrné a zlaté; známe špendlíky o délce několika palců a zdobené miniaturami ruček, postaviček, ale i koz. Do některých jehlic se vpravovaly i jedy, aby byly intrikánkám k dosažení - o jedné výrobkyni píše Tacitus: „Rozhlásilo se, že pověstná travička Martina, již Gnaeus Sentius poslal do Říma, náhle zemřela v Brundisiu a že v uzlu jejích vlasů byl ukryt jed, že však na jejím těle nebylo nalezeno ani stopy sebevraždy“ (Tacitus 1975: 130). Další jehlicí z účesu údajně Fulvia probodla jazyk Ciceronovy mrtvoly, aby se pomstila za jeho řečnické urážky.

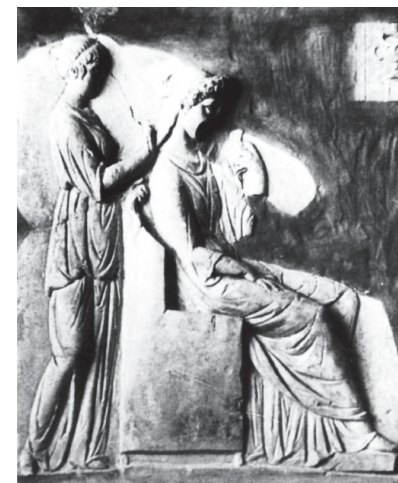
Vlasy se pročešávaly hřebenem (*pecten*) ze dřeva zimostrázu, kosti či kovů - většinou bývaly dvojité, na jedné straně řidší, na druhé hustší. Pinzetou (*volsella*) se vytrhávaly chloupky. Užívala se i bronzová, olovená či stříbrná zrcadla (*speculum*) - známé je z Menandrova domu v Pomejiích. K toaletní soupravě patřily lžičky na čištění uší (*auriscapium*). Společenské důležitosti nabyly od Augustovy vlády veřejné lázně (*thermae*) i soukromé koupele (*balneae*) vybavené studenou a horkou vodou; pravidelné koupání i mytí vlasů bylo běžné.

7.7. VOUSY, HOLENÍ A HOLIČSTVÍ

Břitva (*novacula*), kterou k pravidelné úpravě potřebovali pánové, měla zprvu podobu srpku, později se narovnála. „Holiti si celou tvář stalo se teprve asi od 3. století př. n. l. rozšířeným zvykem zejména u mužů veřejně činných. Velký plnovous byl pokládán v pozdějších časech republiky a začátkem císařství za vnější znak lidí zabývajících se přemýšlením“ (Groh 1939:132). Teprve s nástupem Hadriána k moci se po jeho vzoru (zakrýval si tím jizvy ve tváři) stal opět módním plnovous.

I Lucius Verus byl znám bujnými vousisky, naopak imperátor Konstantin I. (306-337) svou bezvousou tvář podnítil pečlivé vyholování. Běžně se holili křesťané, takže císař Iulian Apostata (vládl 361-363), mohl nosit plnovous na důkaz odporu vůči křesťanství.

Plnovous se nosil na důkaz zármutku při smrti blízkých či pohromy (*barba promissa*). Tak to alespoň učinil Cato z Utiky, jenž se po Caesarových vítězstvích přestal holit ze žalu nad pádem republiky. Sám Caesar se dle Suetonia nechal zarůst vousy po porážce Tituriově, stejně se zachoval i Augustus po zprávě o zničení legií v Germánii. U otroků byl vyžadován vous jakožto doklad jejich podřízenosti - ovšem ve 2. a 3. století n. l., když převládala móda vousu u svobodných mužů, se otroci museli holit. Vous si nechávali růst obžalovaní, kteří čekali na rozsudek, aby vypadali zanedbaněji a vzbuzovali u soudců soucit. Naopak zajatí barbaři, pyšní na své dlouhé porosty, bývali potupně ostříhání i oholeni.



Reliéf s česanou dámou z Karthágy (podle Bartmanové 2001: 4).



„Římská paní“ (kresba dle Dolenského 1935: 85).



Mince s vyobrazením císařů naznačující dobové účesy.

Honorace se nechávala holit otroky, většina populace docházela do veřejných holičství. Patrně to nebyl zvlášť příjemný úkon, neboť se vousy nemydly a železné či bronzové britvy ostrostí nevynikaly. „Lazebník, který se dokázal bezbolestně zhodit svého úkolu, měl o zákazníkovi postaráno, neboť Říman, jenž jen trochu dbal o zevnějšek, používal denně jeho služeb“ (Ürögdi 1968: 207). Někteří lidé si raději vous vytrhávali.

„Římané zavedli používání horké vody při holení, vousy byly dříve změkčovány olejnatými látkami. Scipio Africanus (236-183 př. n. l.) je považován za prvního Římana, jenž se holil denně,“ což dokládá i jeho „oholená“ socha v Kapitulu (Corson 2005: 72).

V časech Ciceronových (106-43) si někteří výstředníci nechávali růst bradku, ovšem Marku Liviovi nebylo umožněno zasednout v Senátu, dokud se neholil. Existovaly i nezvyklé úpravy vousů. Na soše Nera, jenž vlastnil sbor souložnic ostříhaných po mužsku na způsob Amazonek, je císař zobrazen s atypickým vousem, jež tvarují pod bradou spojené licose, ovšem brada a tvář je oholena. Caligula občas nosil falešný plnovous. Zlatý, pochopitelně.

Elegantní Římané pečovali o svůj účes a dbali o to, aby se „pracně upravené kadeře nerozduchaly. Proto si Q. Hortensius i velký Pompeius svědící pokožku drbali jen jedním prstem“ (Ürögdi 1968:207). Holiči požívali v Římě vážnosti. Všude ve Věčném městě měli své krámy (tonstrina), kde holili, stříhali a česali, ale též pečovali o nehty, škrubali chloupky a vylupovali bradavice. Péče o vnější zjev přála vzkrávajícímu povolání.

Dějepisec Ammianus vypráví, jak si císař Iulian zavolal jednoho holiče v okázalém oděvu, jehož se pak otázal: kolik si vyděláš? „On mu odpověděl, že denně dost na to, aby si udržoval dvacet lidí, stejně tolik koní a užíval si roční příjem. Císař, rozezlen z toho, co slyšel, vypověděl z říše muže tohoto řemesla“ (podle Nicolson 1891: 42).

Oficiny zřizované v blízkosti rušných míst byly oblíbené i tím, že holič uměl informovat o nejnouzejších událostech. Přetřásaly se věci kulturní i politické. „V některých holírnách se scházeli v určitých dnech stáli zákazníci, takže vznikl ráz takřka politických klubů. Stávalo se, že k vyhlášenému holiči přicházeli lidé jen za tímto účelem, zatímco holit a stříhat se dali v lacinějším holičství“ (Bahnik et al. 1974: 263). Existovali však i potulní holiči a bradýři.

7.8. KADEŘNICE A INTIMNÍ DEPILACE

Movité dámy zaměstnávaly služebné (*ornatrix*, *tonstrix*), jež je měly česat, barvit a kadeřit. Starším dámám pak musely umět - bezbolestně - vytrhnout prokvétající bílé nitky. Další pomocnice (*matrices*) pečovaly o vlasy, myly a mastily je vonnými oleji. Starat se o kadeře nebyl žádný med: „Dívku, jež češe tě, ne-trap! Mám nenávisť k paní, jež jehlou do paže ji bodá, nehty jí zraňuje tvář. Do vlasů nenáviděných pak stékají slzy, krev prýští, proklíná hlavu své paní, přitom se dotýká jí,“ psal Ovidius (1969: 314). Někdy jsou citovány i „případy, kdy nebohá otrokyně vydána byla ku potrestání katu, ba i ku popravě, pověšena byvší za vlasy“ (Šedivý 1921: 66).

Zkrášlování dam byl úomný rituál, který bývá zobrazen i na reliéfech hrodek (například v Karthágu, kde se jednak žena nechává česat a na druhém výjevu čte, což symbolizuje oba rozměry její krásy). Pro každou činnost byla vyhrazena zvláštní otrokyně. „Jiná pro mytí, jiná pro epilaci, jiná pro pudrování, jiná pro česání, mazání vlasů, vlnění, jiná pro podmalování očí, líčení pysků, úst, jiná pro masáž těla, pěstění nohou a rukou, jiná pro oblékání šatů a zvláště stanovená jedna pro skladbou záhybů na šatech“ (Šedivý 1921: 52).

Specialistkou byla rovněž líčitelka, jež měla dámy omalovat řasy. Epigramatik *Martialis* se posmíval staré milence, která na něj pomrkávala „brvami, co ráno vstaly s tebou z krabice“, z čehož lze usuzovat i na existenci nalepovacích umělých náhražek (*Martialis* 1965: 398). Vždyť umělé pihy (*splenia*) si Římanky jistě lepily.

K hygieně patřilo odchlupování, jež přišlo z Orientu. Prováděno bylo na celém těle, zvláště pak na prsou, nohou, rukou, ba i obočí. „Největší péči věnovali podpaží, a to nejen ženy, jichž roucho odhalovalo celé rámě, ale i muži zšenstili, ba i filosofové a řečníci jako Seneca i Cicero, kteří považují tento druh kosmetiky za akt slušnosti. Nemilosrdným posměchem stíhali ty, již neodpovídali jejich pojmům estetickým“ (Šedivý 1921: 55).

Choulostivá místa Římané natírali pemzou či práškem *pumex catanensis*, viditelná místa vyholovali. Ženy si nohy depilovaly voskem. A ani ty nejrealističtější vyvedené sochy neměly naznačeno pubické ochlupení.

Očekávala se i očiista nozder, z nichž se chloupky vytrhávaly pinzetami. K odstranění chlupů z větších ploch se užívalo krémů a past (*psilotrum*, *dropax*). ►

- „Říkalo se, že Poppaea, manželka císaře Nera, si denně nanášela depilátory. Masti byly bezpečnější nežli brity té doby, jež zanechávaly škrábance a řezy. Vybraná depilatoria obsahovala přísady z posedu bílého (bryonia), zatímco jiné směsi pocházely ze smoly, dehtu, vína, netopýří krve i sušené zmijie“ (Sherrow 2006: 335). Proti krvácení z ranek doporučoval Plinius Starší sebrané pavučiny.

7.9. OD POVĚŘ K BEZBŘEHÉMU LUXUSU

Tak trochu „vousaté“ pověry v Římě jen tak nevyhynuly. Mladíci slavnostně obětovávali první vousy bohům. „Na znamení toho, že chlapec dospěl, ostříhali mu chmýří na bradě, vložili chloupky do schránky a obětovali božstvu (depositio barbae). Bohatí při tom používali zlatých schránek, chudí se spokojovali se skleněnými“ (Ürögdi 1968:206). Nero své první vousy uložil do zlaté krabičky a posvětil je na Kapitolu.

Uchovávaní prvních vlásků jakožto amuletů výslovně kritizoval Plinius, jenž pojednal ve XXVIII. části výše citovaného díla o pověrečných dnech, kdy se měly stříhat vlasy a nehty. Římanky si zase dle Plútarchových svědectví každoročně myly hlavu zvláště o svátku Diany (13. srpna); příliš časté mytí prý mohlo vyrušit ochranné duchy. Dámy, jimž vpadávaly vlasy, se o pomoc obracely k Venuši. Pokud to pominulo, nechaly jí z vděčnosti zbudovat sochu - často v božském postoji česající se ženy.

V posledních dnech impéria vládl v ulicích Říma dekadentní, bezbřehý luxus. „V užívání šperků byly vznešené Římanky doby císařství - a zejména v její pozdní fázi - stejně hýřivé jako v oděvu a řešení účesů. Písemné doklady se vyjadřují v jednomyslné shodě: množství a váha zlata byly nadřazeny míře vkusu“ (Kybalová 1998: 146-147). Nosily se i několikery náušnice, kila prstenů.

Rozkladný vliv přepychu trápil historika Ammiana Marcellina (asi 330-390), jenž ve svých Res Gestae zobrazil krizi impéria: „A kamkoli jen obrátíš zrak, spatříš davy nakadeřených žen, které již mohly při svém věku dát život třem dětem, kdyby se byly vdaly, jež však až do omrzení ohlazuje nohama dlažbu, když se pohybují v kruzích a znázorňují tak nesčíslné obrazy z divadelních her“ (cit. dle Burian 1972: 36). Řím hrál poslední dějství. Barbaři čekali za branami. A v roce 476 pak Odoaker, náčelník Skirů, uštědřil Římu finální úder.

8. BARBARICUM

Řecké označení barbar nemělo původně hanlivého významu (šlo o „brebentící“ cizince), ale po vpádu Peršanů v 5. století př. n. l. se slovo stalo označením pro nevzdělané a hrubiány mimo tehdejší civilizovaný svět. Nejvzdělanější lidé starověku se však o „divochy“ zajímali - a v nejednom díle zanechali zmínky o jejich vzhledu.

Obvykle si barbary představujeme s dlouhými a nečesanými vlasy. „To pro některé kmeny možná i platilo, ale každý z nich měl své obyčeje, jež měnil po kontaktu s jinými. Rozhodně ale nebyly vlasy a vousy zanedbány. Ačkoliv asi nebyly tak často myty a česány a olejovány a voněny, jako se tomu dělo u lidí civilizovaných, stále zůstávaly zdrojem značné hrdosti“ (Corson 2005:91). Například pro Langobardy, kteří dle mnicha Pavla Jáhna z 8. století dostali latinské jméno právě díky dlouhým bradám a měli vyholenou zadní část hlavy, bylo odnětí vousů urážkou a důkazem nesvobody. Národy, které byly

Římány podrobeny, prý ale módní návyky či účesy přejímaly už ve druhé generaci.

8.1. HÉRODOTOVY ZÁPISY A SKYTHOVÉ

Obávanou hordou byli Skythové, kočovníci žijící v širé oblasti dnešní Ukrajiny - od Dněpru až po Kavkaz. Mívali prý dlouhé vlasy, rovné a nijak kadeřené. Jedinou úpravou bylo asi zkracování. V 7. a 6. století př. n. l. žili Skythové (antičtí autoři později nazývali tímž slovem i Huny) ve styčích s řeckými koloniemi na pobřeží Pontu. Svědectví o nich zanechal Hérodotos, jenž nejprve mluví o jejich sousedech v podhůří vysokých hor, Argippaích, kteří jsou prý „od narození všichni holohlaví, stejně muži jako ženy, mají tupé nosy a veliké brady. Těmto lidem nikdo nečiní příkoří, jsou považováni za posvátné. Nemají zbraně“ (Hérodotos 2004: 233, Kniha IV: 23). Podle některých domněnek a interpretací se nemuselo jednat o etnikum, ale spíše o společenství lamů.

Bojovnější byli Skythové, zřejmě i tetování, kteří své nepřátele skalpovali. „Když Skyth zabije prvního muže, napije se jeho krve... Hlavy nepřátele, které zabije, odnáší ke králi. Kůži z hlavy stahuje tak, že ji obřízne kolem dokola u uší, potom vezme hlavu za kůži a vytřepe ji. Kůži očistí od masa a promje ji, a když je měkká, používá ji jako utěrky. Věší ji na uzdu koně, na kterém jezdí a chlubí se jí. Kdo má utěrek velmi mnoho, toho považují za statečného. Mnozí z nich si ze stažených kůží dělají i pláště; sešívají je dohromady jako kozinku... Hlavy samotné (ne všech, nýbrž jen největších nepřátele) zpracovávají tak, že každý odřízne a vyčistí to, co je nad obočím,“ zní první etnografický zápis skalpování - starý více než 2400 let (Hérodotos 2004: 244, Kniha IV: 64-65).

Při převážení královy mrtvolky na pohřebiště si Skythové odřízli i kousek ucha, ostříhali vlasy, pořezali paže a poškrábali čelo. Dle archeologa A. P. Smirnova nosili plnovous, o čemž svědčí podobizny ze zlatých pohárů, z téhož kovu zhotovených jednořadých hřebenu (Solocho v Podněpří), tepaných destiček či nášivek s lučističky (Kul-Oba ze 4. století př. n. l.). Ženy, jež nosily vysoké čepice, vlastnily bronzová a ve zvrtném stylu zdobená zrcadla.

Dále na východ od Skythů žil prý lid Budínů. „Všichni mají jasné oči a ohnivě rezavé vlasy. Budínové jsou kočovníci a jediní z tamních lidí pojídají vší,“ upozorňuje Hérodotos, ale dle jiného čtení jedli „smrkové šišky“ (Hérodotos 2004: 256, Kniha IV: 108-109 a doplňující poznámka Hérodotos 2004: 534).

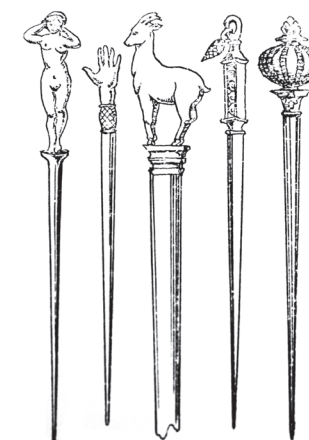
8.2. THRÁKOVÉ, GÉTOVÉ A DÁKOVÉ

Blíže Řecku se usadili Thrákové, kteří opanovali dnešní Bulharsko a Rumunsko. Od antických spisovatelů víme, že se urození tetovali, ale o vzhledu nás poučují i řemesla a umění. Na mincích má thrácký král Seuth III. (asi 324-311 př. n. l.) krátký účes uspořádan do pravidelných pramenů, vous visí v chomáčích.

Dvě zlacené faléry z Letnice v Loveči (4. století př. n. l.) ukazují bezvousého muže, jenž má dlouhé vlasy - patrně se jedná o kněze. Ve druhém případě jde o skupinku tří osob: „Dvojice milenců a stojící ženy. Muž sedící na podušce má účes z dlouhých vlásků, na temeni svázaných do chocholu, knír a bradku“ (Venedikov & Gerasimov 1973: 328). Obě ženy mají vlasy střížené nad týlem. Kouzelné „vlasaté“ jsou i rhytony (picí rohy) z pokladu v Panagjurište, které imitují hlavu Amazonek s vlnitými účesy. Thrákové o vzhled určité pečovali, což dokladují šperky



Busta Fonseca z Říma (dle Bartmanové 2001: 9).



Římské jehlice do vlasů (dle Corson 2005: 77).



Slavný Kelt - s knírkem - ze Mšeckých Žehrovců na Kladensku (asi z 3. století př. n. l.).

i náušnice, ale též nálezy zrcadel. Jedna rukojeť - ve tvaru Artemidy s vlasy spadajícími v lóknách na čelo a v copech až na ramena - pochází již ze 6. století př. n. l. (Čukarka). Užívalo se i jehlic do vlasů.

Drsnými sousedy římského impéria mezi Dunajem a Dněstrem byli Dákové, s nimiž vedl války Traianus (98-117), jehož vítězný sloup v Římě ozdobený miniaturami poražených je výtečným navedením pro poznání jejich vizáže. Antické písemnosti připodobňují Gétu-Dáky, ba i Thráky, k národům obývajícím severní oblasti Evropy: ke Keltům, Germánům. Dáctí mužové byli vysocí, urostlí, měli světlou pleť, modré oči a světlé, nazrzlé vlasy.

„Lid nosil vlasy nad čelem přistřižené a vzadu dlouhé až na ramena, což jim vyneslo přezdívku comati, „vlasatí“ . U vznešených Dáků - tarabostes, pileati - je těžké stanovit, jaké měli vlasy, neboť nosili vlněnou čepici (pileum) jako odznak svého postavení. Zcela určitě jedni i druzí měli na tvářích i na bradě vous zastřížený nůžkami. Dácké ženy byly asi krásné, jejich krása byla přísná, strohá, avšak výrazná. Na Trajánově sloupu jsou zobrazeny jako štíhlé, vysoké, s vlasy rozdělenými pěšinkou, sčesanými přes spánky a vzadu svinutými do uzlu“ (Daicovicu 1973: 21-22).

8.3. GALOVÉ

Na západě přicházeli Římané do křížku s jinými „divochy“ - s Galy (Kelty). Řek Polybios líčil bojovníky Gaesatů (v galštině „žoldněří“), kteří se utkali v bitvě u Telamonu (225 př. n. l.) s Římány, jako nahé se světlými vlasy vyčesanými vzhůru. A jedna z oblastí Galie, takzvané Záalpská neboli Narbónská, dostala přízvisko Comata, což značí „Vlasatá“ kvůli dlouhým kadeřím tamních lidí. Na bustě Kelta ze Švýcarska (Prilly) vidíme knírek i kroucené licousy; slavný keltský hrdina z kultovního kamene u Mšeckých Žehrovců na Kladensku (asi z 3. století př. n. l.) má vlnité nad týlem přetřávané vlasy, mocná obočí a nakroucené vousy.

Jak uvádí Diodóros Sicilský v 1. století př. n. l., „často si myjí vlasy louhem a stácejí je z čela přes temeno a nechají je padat pod krk dolů, což jim dává vzezření satyrů a Panů. Pačesy nechají růst do takové houšti, že stěží k odlišení jsou od koňské hřivy. Někteří si holií vousy; jiní jej švihácky nechávají růst. Náčelníci jsou oholeni, leč nechávají si kníry, jež visíce dolů překrývají jejich ústa, takže když jedí nebo pijí, máchají jimi v krmi nebo je noří v nápoje“ (cit. dle Corson 2005: 91).

Mezi lety 27 př. n. l. a 290 n. l. máme zprávy o knírech pohlavárů, zatímco zbylí mužové si zastříhovali špičaté bradky. „Veškerý lid,“ píše historik Ammianus, „přikládá krajní důležitost eleganci a čistotě; nenašel by se u nich muž, a tím méně žena, kteří by chodili špinaví a v cárech“ (cit. dle Mauduit 1979: 109). Galové nosili dle Stewarta dlouhé vlasy s obzvláštní hrdostí a pýchou; někdy si je červenili kozlím sádlem s popelem z buků. Velmi na nich lpěli, a proto je nechal Caesar po porážce na důkaz podmanění ostříhat.

8.4. BRITOVÉ (PIKTOVÉ)

Kmeny Británie popisuje Caesar v knize Zápisky o válce galské (1. století př. n. l.): „Všichni Britanové se natírají barvivem z borytu, které barví na tmavomodro. Vlasy nosí dlouhé a holi se celi kromě hlavy a horního rtu“ (Caesar 1972: 142-143). Jak ale upozorňuje klasický filolog, sloveso rádere nemusí značit povinné holení.

„Mohlo jít o volitelnou módu šlechticů, kteří si ponechávali knírky. Několik pozdějších mincí ukazuje konečkonců hlavy s mocnými bradami,“ takže z jediné, byť proslulé výpovědi nelze vyvozovat široké závěry o Piktech (Boon 1991: 27). Nejednoznačný je i popis britských obyvatel, kteří později mívali vlasy obarvené „ostře zeleně, jemně oranžově a temně modře“ (cit. dle Corson 2005: 91). Takové zprávy se skutečně v literatuře objevují, ale je otázkou, zda je autoři viděli na vlastní oči anebo se pouze spoléhali na kopírované kresby kronikářů.

8.5. GERMÁNI

Germánských kmenů bylo mnoho (Teutoni, Sasoové, Frísové, Markomani, Kvádové, Suebové/Svébové, Gótové a jiné). Už od roku 113 př. n. l., kdy Kimbrové vydělili invazi severní Itálie, nedávali Germáni Římanům spát. Vojevůdci zprvu ani moc nerozlišovali mezi nimi a Galy. Dionýsios Periégetés, autor zeměpisu Cesta kolem obydleného světa, prohlašuje ve 2. století: „Jsou téhož plemene jako Galové. Podobají se jim postavou, způsobem života i mravy, ale předčí je divočejší povahou, vzrůstem i plavostí vlasů. Sídlí za Rýnem“ (cit. dle Mauduit 1979: 22).

Řecký zeměpisec Strabón z přelomu letopočtu, jenž prošel tehdejší svět od Arménie až po Etiopii, ve své Geografice píše: „Od Keltů se Germáni přece jen liší drobností. Například mají divočejší mravy a vyšší postavu. Jsou plavější, ale jinak se jim velmi podobají. Proto je Římané, poznávající v nich bratry

► Keltů, nazvali Germány, jejich nynějším jménem, jež v jazyce Římanů znamená bratry zrozené z téhož otce a z téže matky“ (dle Mauduit 1979: 22).

S „plavovlasými dábly“ byly vedeny četné války. A světlé kučery se stávaly cennou kořistí pro římské parukáře. „Dlouhé vlasy germánských mužů byly odznakem svobody; nosili je volně spuštěné, jen některé západní kmeny nosily zvláštní účes z vlasů svázaných na spánku do uzlu. Ženy si vlasy vysoko vyzdvihovaly hřebeny a jehlicemi, mladé dívky je nosily volně rozpuštěné nebo spletané do copů“ (Kybalová 1998:174). Známo bylo užívání pomád a barev, někdy stačila k odbarvení vápenná voda.

O Germánech se Tacitus (asi 56-117) rozepsal v Germánii, v níž zachytil znalosti o kmenech východně od Rýna a severně od Dunaje. Všímá si nejen germánské družné povahy a jejich „zvláštních“ zvyků (jako je ptákovpřevectví), ale i tělesného ustrojení. Typické jsou sveřepé modré oči, nazrzlé vlasy a urostlá těla. Detailněji si všímá vlasů u Chattů a Suebů (Svėbů).

„Zvyk, který se vyskytuje i u jiných kmenů, ovšem zřídka a jen jako projev zmužilosti jednotlivců, stal se u Chattů obecným. Jakmile dospějí, nechávají si růst vlasy a vousy a vzdávají se této podoby, obětované a zaslíbené statečnosti, až když zabijí nepřítele. Teprve nad zkrvaveným nepřítelem odhalí čelo a tvrdí, že teprve tenkrát splatili cenu za své narození a jsou hodni vlasti a otců. Zbábělcům zůstává zanedbaný vzhled trvale“ (cit. dle Tacitus 1976: 352-353). Divoké vzezření bojovníků budilo u legionářů respekt: Gótové mívali vlasy nad týlem svázané do ohonu, Ammianus ve 4. století upozorňuje, že Alemané si kučery barvili ještě před bojem.

Kmenem, jenž se proslavil účesem, byli Svėbové. „Je příznačné, že si vyčesávají vlasy z čela a svazují je do uzlu. Tím se odlišují Suebové od ostatních Germánů, tím se odlišují u Suebů svobodní od otroků... Suebové si až do stáří češou vzpurné vlasy dozadu a často je svazují do uzlu na samém temeni; náčelníci je mají upravené ještě ozdobněji. Je to parádívnost, ale nevinná - oni se zdobí pro zraky nepřátel, když se chystají do války, aby vypadali vyšší a strašnější.“ praví Tacitus (1976: 357).

Zápisy jsou to věrohodné, přesto je třeba oprít je o archeologické poznatky. Ne všichni Germáni bývali tak vysocí, což dokazují kostry, ale na mumíích z bažin (Glob 1972), na vyobrazeních i plastikách opětovně nalézáme typický znak, jímž byl z vlasů stočený uzel, nošený napravo. Zdá se však, že podobná úprava existovala i u jiných kmenů. Protože Tacitus píše o tomto zvyku ve spojitosti se Svėby, hovoří se v odborné literatuře o svėvském uzlu: „K jeho vytvoření bylo třeba pečlivě ščesat vlasy od levé strany, zachytit je nad pravým spánkem a svázat v uzel osmičkovitého tvaru se splývající dolní částí. Někdy se také dozadu ščesané vlasy svazovaly v týle, takže vznikl účes s „koňským ohonem“, podobným tomu, jaký dnes nosí mladá děvčata“ (Schlette 1977: 129). Tehdy se tak asi česali hlavně starší muži.

Germáni nosili vousy, symbol síly a důstojenství; buď plnovous, nebo bradku, řidčeji prý i licousy, o čemž svědčí dřevěná plastika muže s licousy a knírem z dánského Sjaellandu (asi kolem roku 500). O porost pečovali břitvami a hřebeny. Dle Schletteho nešlo o prosté toaletní náčiní, ale předměty s magickou mocí, jak naznačují runy, jimiž se obě zdobilo. Hřebeny jako možná ochrana patřily do osobních pouzder. Bohatě byly zdobeny v době

stěhování národů (po roce 375) a v éře merovejské, z níž pochází jednostranně i dvojité hřebeny plus sklapovací břitvy. Vzniklo i samostatné řemeslné odvětví, jak dokládá hřebenářská dílna v Grossjeně. Germánské ženy nosily jednotný účes.

„Rozpuštěné vlasy, rozdělené pěšinkou, volně splývaly na ramena a jen ženám s příliš bujnými kadeřemi je přidržovala stuha“ (Schlette 1977: 130). Plastika z 1. století ve florentských sbírkách (známá jako Thusnelda) spolu se stejně půvabnou bustou Germánky z petrohradské Ermitáže ukazují zdravé kadeře, jež musely Římanům imponovat. I barbarky jejich kvalitě napomáhaly. Spíše než ženy si ale vlasy barvili muži, tvrdí Plinius. „Byl to znak privilegovaného postavení. Čteme-li v severských ságách o plavovlasých urozených mužích a tmavovlasých otrocích, vychází takové označení jen ze stavovského, třídního vědomí a teprve mnohem pozdější generace z toho chtěly konstruovat hrdost a krásu germánské rasy“ (ibidem).

8.6. HUNOVÉ

Výrazní byli i jiní barbaři: Hunové na východě. Gótský historik Jordanes ze 6. století píše ve Dějinách Gótů o vizáži Hunů, přičemž čerpal z útržkovitého díla Priska z Pania, jenž k nim v roce 448 putoval. O národu z Maeotské bažiny (od Azovského moře) čteme: „I těm, které náhodou nemohli v boji přemoci, naháněli strach hrozným vzezřením, protože byli hrozně černí a místo obličejů měli neforemnou placku. Vždyť jsou krutí i vůči svým dětem v den narození, neboť chlapcům rozřezávají tváře a nutí je snášet bolest dřív, než je nakrmí. Proto stárnou bezvousí a ani v mládí nejsou krásní, protože zjizvená tvář brání vzrůstu vousu“ (cit. dle Burian 1972: 45).

O „netvornosti“ Hunů, kteří jako by byli srostlí s koňmi, psali i další autoři (Ammianus, Claudianus, Sidonius), leč o jakés takéš péči o vzhled svědčí zrcátka, známá i z hrobů na Moravě. Jordanes - v odkazu na Priska - se věnuje jednomu zvyku spjatému s vlasy, když jej vztahuje k Attilově smrti roku 453, již asi způsobilo vdechnutí krve z nosu po bujaré svatbě s ženou Ildiko: „Najdou Attilu mrtvého, bez stopy zranění, a dívku, jak se skloněnou tvář pláče pod závojem. Tu si ustříhli kšticí vlasů, jak je u toho národa zvykem, a zohavili si tváře hlubokými ranami, aby vynikajícího bojovníka neoplakávaly ženy slzami, ale muži krví“ (cit. dle Burian 1972: 49). Tak zemřel válečník, jenž svými výpady děsil Římskou říši.

9. ZÁVĚR

Klasicky vymezený starověk skončil, dědictví antických civilizací přešlo do mnoha částí Evropy - tu hodně, tam méně. Pokud jde o úpravu vlasů a vousů, například z Byzantské říše známe i příklady určující správné vzezření: za císaře Konstantina V., ikonoklastika 8. století, byly vousy zakázány zákonem. Theofilos v následujícím století „vydal edikt, který u mužů vyžadoval krátké vlasy. Některí obyvatelé se pak domýšleli, že jim Theofilos zadržel bujnou kšticí, poněvadž sám plešatěl...“ (Sherrow 2006: 76).

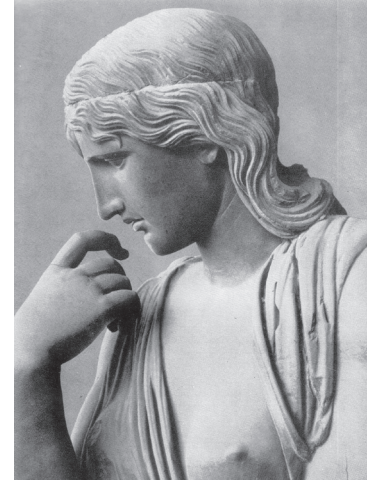
V západní Evropě vytvořili po pádu Říma mocnou říši Frankové, kteří se na římské tradice příliš neohlíželi: mívali tradičně dlouhé, zvlněné vlasy. Coby stavovský znak jim sloužil uzel svázaných vlasů. „Raní Frankové si holili bradu a zátylek, zatímco dlouhý knír a ostatní kadeře nechávali volně růst“ (Corson 2005: 31). Dle historika Corsona nosili též



Bronzový „Kelt“ ze švýcarského Prilly (dle Filipa).



Gótský kněz (kresba dle Corson 2005: 94).



Římská mramorová socha, asi Germánka nazývaná Thusnelda, patrně 1. století n.l. (foto Schlette 1977: 81).

podivuhodný účes, který sestával z vyholeného týla, přičemž na vršku a po stranách si nechávali růst vlasy až na ramena. O tom, že se celá Evropa „civilizovala“ poměrně pozvolna, svědčí například zápis kronikáře Flooarda z Remeše (zemřel roku 966), jenž uvádí, že „Anglosasové a Frankové skalpovali své nepřátele“ (cit. dle Owsley 1994: 336).

Králové Franků si zase nesměli od dětství přistřihovat vlasy - bylo by to znamením, že se vzdávají trůnu. Dosvědčuje to královská příhoda (nejspíše z roku 524). „Když hanební bratři Chlothar a Chilbert zatoužili po království mrtvého bratra Chlodomera, přilákali k sobě své dva malé synovce, Chlodomerovy syny; pak vyslali posla s nůžkami a obnaženým mečem k babičce, královně Chlotyldě. Posel ukázal Chlotyldě nůžky a meč a vyzval ji, aby si

vybrala, zda mají být děti ostříhány a zůstat naživu, anebo zemřít neostříhané. Hrdá královna odpověděla, že nemají-li její vnoučata nastoupit na trůn, uvidí je raději mrtvé než ostříhané. A tak je jejich strýc Chlothar zavraždil vlastní rukou“ (Frazer 1994: 208).

Třetí syn, maličký Chlovald, vraždění unikl. Později se stal světcem z Nogent-sur-Seine, ale svých vlasů - symbolu franckého královského důstojenství - se raději vzdal, než aby zemřel.

To už jsou ovšem příklady symbolické síly vlasů v lidských společnostech, které přesahují zaměření této studie; studie zacilené na malý nástin dějin starověkých účesů. ●

LITERATURA:

- ARTEMIDÓROS (1974). Snář. Praha: Svoboda.
- BAHNÍK, V. (Ed.) (1970). Listy hetér. Praha: Svoboda.
- BAHNÍK, V. (Ed.) (1974). Tribuni výmluvnosti. Praha: Odeon.
- BAHNÍK, V. et al. (1974). Slovník antické kultury. Praha: Svoboda.
- BARTMAN, E. (2001). Hair and the Artifice of Roman Female Adornment. American Journal of Archaeology, 105 (1). 1-25.
- BIČ, M. (1990). Při řekách babilónských. Praha: Vyšehrad.
- BOON, G. C. (1991). "Tonsor Humanus": Razor and Toilet-Knife in Antiquity. Britannia, 22. 21-32.
- BOUZEK, J. (Ed.) (1989). Svět Etrusků. Praha: Národní muzeum.
- BURIAN, J. (1972). Zánik antiky. Praha: SPN.
- BURIAN, J., & MOUCHOVÁ, B. (1966). Záhady Etruskové. Praha: Mladá fronta.
- BURIAN, J., & MOUCHOVÁ, B. (1982) (Ed.). Portréty světovládci I. a II. Praha: Svoboda.
- BUTTINOVÁ, A. (2002). Řecko. Praha: NLN.
- CAESAR, G. I. (1972). Válečné paměti. Praha: Svoboda.
- COOPER, W. (1971). Hair. Sex, Society, Symbolism. New York: Stein and Day.
- CORSON, R. (2005). Fashions in Hair. The First Five Thousand Years. London: Peter Owen.
- DAICOVICIU, H. (1973). Dákové. Praha: Mladá fronta.
- DOLENSKÝ, A. et al. (1935). Dějiny účesu a ozdob k jeho hotovení užívaných I. a II. Praha.
- ERMAN, A. (1971). Life in Ancient Egypt. New York: Dover.
- FLETCHER, J. (2002). Ancient Egyptian Wigs & Hairstyles. The Ostrakon: Journal of the Egyptian Study Society, 13 (2). 2-8.
- FRAZER, J. G. (1994). Zlatá ratolest. Praha: Mladá fronta.
- GEISS, H. (1984). Starověký Knóssos. Praha: Vyšehrad.
- GLASSNER, J.-J. (2004). Mezopotámie. Praha: NLN.
- GLOB, P. V. (1972). Lidé z bažin. Praha: Odeon.
- GROH, V. (1939). Život v starém Římě. Praha: Jednota českých filologů.
- HALLPIKE, C. R. (1969). Social Hair. Man, 9. 256-264.
- HAWASS, Z., & JANOT, F. (2009). Královské mumie. Nesmrtelnost ve starém Egyptě. Praha: Slovart.
- HERODOTOS (2004). Dějiny. Praha: Academia.
- HIGGINS, Reynold (1973). Minojské a mykénské umění. Praha: Orbis.

- IUVENALIS, D. I. (1972). Satiry. Praha: Svoboda.
- JENKINS, I., & WILLIAMS, D. (1985). Sprang Hair Nets: Their Manufacture and Use in Ancient Greece. American Journal of Archaeology, 89 (3). 411-418.
- KELLER, W. (1975). Etruskové. Praha: Orbis.
- KISCHKEWITZ, H. (1989). Egyptian Art. Drawings & Paintings. London: Hamlyn.
- KLÍMA, J. (1963). Společnost a kultura starověké Mezopotámie. Praha: ČSAV.
- KLÍMA, J. (1976). Lidé Mezopotámie. Praha: Orbis.
- KLÍMA, J. (1979). Nejstarší zákony lidstva. Chamurapi a jeho předchůdci. Praha: Academia.
- KOESTER, A. (1908). Hairdressing among the Ancient Greeks. The Burlington Magazine for Connoisseurs, 13 (66). 350-358.
- KYBALOVÁ, L. (1998). Dějiny odívání - Starověk. Praha: NLN.
- LEACH, E. R. (1958). Magical Hair. The Journal of the Royal Anthropological Institute, 88. 147-164.
- LÚKIÁNOS (1981). O bozích a lidech. Praha: Svoboda.
- MARTIALIS, M. V. (1965). Posměšky a jízlivosti. Praha: SNKLU.
- MAUDUIT, J. A. (1979). Keltové. Praha: Panorama.
- MURDOCK, G. P. (1945). The Common Denominator of Culture. In Linton, R. (Ed.): The Science of Man in the World Crisis (124-142). New York.
- NEUSTUPNÝ, J. (1946). Pravek lidstva. Praha: Orbis.
- NICOLSON, F. W. (1891). Greek and Roman Barbers. Harvard Studies in Classical Philology, 41-56.
- OVIDIUS, P. N. (1969). O lásce a milování. Praha: Svoboda.
- OWSLEY, D. W. (Ed.) (1994). Skeletal Biology in the Great Plains. Washington: Smithsonian Institution.
- PRESSOVÁ, L. (1978). Stará Kréta. Praha: Panorama.
- PROSECKÝ, J. et al. (1999). Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha: Libri.
- PROSECKÝ, J. et al. (2003). Epos o Gilgamešovi. Praha: NLN.
- PUCCINI-DELBEOVÁ, G. (2009). Sexuální život v Římě. Praha: Levné knihy.
- REJCHRTOVÁ, A. (2008). Vlasy jako text. K sémiotice kultury. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- RIEFSTAHL, E. (1956). Two Hairdressers of the Eleventh Dynasty. Journal of Near Eastern Studies, 15 (1). 10-17.

- RYCHLÍK, M. (2012). O jiném „umění“ jiných: Vstup do antropologie umění. Culturologia, 1 (1). 44-50.
- RYCHLÍK, M. (2013a). Účesy, vlasy, vousy a péče o ně. Praha (rukopis).
- RYCHLÍK, M. (2013b). Načesané lidstvo. S vlasy a vousy po celém světě. Vesmír, 92 (3). 150-155.
- RYCHLÍK, M. (2013c). Účesy jako „umění“? Nástin vlasových úprav a jejich symboliky v Africe. Anthropologia Integra, 4 (1). 1-17.
- RYCHLÍK, M. (2013d). Copy a hřebeny: Poznámky k dějinám účesu v asijských kulturách. Culturologia, 2 (1). 36-49.
- RYCHLÍK, M. (2013e). S manou ve kšticí: Tradiční vlasové úpravy v Polynésii (a Mikronésii). Anthropologia Integra, 4 (2), v tisku.
- SHERROW, V. (2006). Encyclopedia of Hair: A Cultural History. Westport: Greenwood Press.
- SCHLETTE, F. (1977). Germáni mezi Thorsbergem a Ravennou. Praha: Orbis.
- SOUKUP, M. (Ed.) (2013). Tělo. Praha: Mervart (v tisku).
- STROUHAL, E. (1989). Život starých Egyptanů. Praha: Panorama.
- STROUHAL, E., VACHALA, B., & VYMAZALOVÁ, H. (2010). Lékařství starých Egyptanů I. Praha - Academia.
- SUETONIUS, G. T. (1966). Životopisy dvanácti císařů. Praha: SNKLU.
- SYNNOTT, A. (1987). Shame and Glory. A Sociology of Hair. The British Journal of Sociology, 38 (3). 381-413.
- SVOBODA, Ludvík et al. (1974). Encyklopedie antiky. Praha: Academia.
- ŠEDIVÝ, E. (1921). Dějiny kosmetiky. Kulturní, medicínsko-historická studie. Praha: Březina.
- ŠILENÝ, T., HEJZLAR, G. (1947). Život v antickém Řecku. Praha: Jednota českých filologů.
- TACITUS (1975). Letopisy. Praha: Svoboda.
- TACITUS (1976). Z dějin císařského Říma. Praha: Svoboda.
- ŰRÖGDI, György (1968). Tak žil starý Řím. Praha: Orbis.
- VENEDIKOV, I., GERASIMOV, T. (1973). Thrácké umění. Praha: Odeon.
- VERNER, M., BAREŠ, L., & VACHALA, B. (2007). Encyklopedie starověkého Egypta. Praha: Libri.
- WOODFORDE, J. (1971). The Strange Story of False Hair. London: Routledge.